

The Effects of Cultural Multilateralism on Economic Exchange Development: A Case Study of Iran–Turkey Relations

Seyed Hassn Mirfakhraei¹

Mohammad Younes Bahadori²

Received: 2025-01-17

Revised: 2025-05-23

Accepted: 2026-02-28

Available Online: 2026-03-18

How to cite this article:

Mirfakhraei, S,H & Bahadori, M,Y. (2026). The Effects of Cultural Multilateralism on Economic Exchange Development: A Case Study of Iran-Turkey Relations, *Iranian Research Letter of International Politics*, 14 (01), 187 - 218.(in Persian with English abstract) <https://doi.org/10.22067/irlip.2026.91692.1615>

Extended abstract

1. INTRODUCTION

In the modern globalized world, cultural and economic relations have become increasingly interconnected, and cultural multilateralism, as a key approach in international interactions, can play a significant role in facilitating and expanding economic exchanges. Cultural multilateralism refers to the establishment of cultural interactions at the international level through multilateral cooperation among various countries. This approach, which is based on the exchange of ideas, values, languages, arts, and customs, can substantially influence the development of economic relations. In this context, various countries seek ways to leverage their cultural capacities to strengthen economic exchanges and expand trade. Within the framework of Iran-Turkey relations, this concept encompasses initiatives such as joint cultural festivals, student and faculty exchanges, the establishment of shared cultural institutions, and the utilization of shared soft power, such as mystical and civilizational heritage, to develop economic cooperation. As neighboring countries with shared history and culture, Iran and Turkey have complex economic and cultural relations that have undergone significant transformations in recent decades. The primary objective of this research is to examine the effects of cultural multilateralism on the development of economic exchanges between Iran and Turkey. The study aims to demonstrate how cultural cooperation, through strengthening diplomatic relations and reducing cultural and social barriers, can contribute to the improvement and expansion of trade and investment between the two countries. Accordingly, this research seeks to answer the following question: “What impact does cultural multilateralism have on the development of Iran-Turkey economic relations?”

1. Associate Professor, Department of Political Science, Allameh Tabatabaiee University, Tehran, Iran.
2. Master of International Relations, Allameh Tabatabaiee University, Tehran, Iran. Corresponding author email: Younesbahadori76@gmail.com

2- THEORETICAL FRAMEWORK

This study relies on “constructivism” to explain how cultural components influence international economic relations. Constructivism, which emphasizes the importance of shared understanding, structure-agent interaction, and the role of identity, language, and subjective meanings in international relations, provides a theoretical framework for analyzing this phenomenon. The theory posits that foreign policy and international relations are “constructed” and emerge from the interactions of states based on identity formation and cultural norms. Accordingly, cultural commonalities, historical interactions, and cultural cooperation can create complementary identities and shared meanings that facilitate the development of economic exchanges. By highlighting the role of identity and social sense-making, constructivism enables us to understand how cultural affinities and historical engagements can generate trust and enhance economic cooperation. In this context, cultural components include norms, values, language, customs, and social systems, which can profoundly influence the economic behavior of nations and their trade relations. Culture also shapes how different countries interact with international institutions. Cultural multilateralism, as a strategy in international relations, is based on cooperation and interaction among different cultures to promote mutual interests. It not only contributes to the expansion of economic relations but also serves as a tool for strengthening international peace and security.

3- METHODOLOGY

This research adopts a descriptive-analytical approach to examine the role and impact of cultural multilateralism on the development of economic exchanges between Iran and Turkey. The required data and information were collected through documentary and library research, including analysis of scientific articles published in reputable domestic and international journals, books, reports from international organizations, and content analysis of documents related to the cultural and economic relations between the two countries. The data analysis method is qualitative with a focus on thematic content analysis to clarify the relationship between cultural components and economic indicators in Iran-Turkey relations.

4- RESULTS & DISCUSSION

The findings of this study indicate that cultural multilateralism, through indicators such as cultural, artistic, and scientific exchanges, and the establishment of joint institutions, significantly contributes to strengthening mutual understanding and trust between Iran and Turkey. This in turn has led to facilitating investment, developing tourism, and increasing trade volume. The history of Iran-Turkey relations, which began in the 16th century with historical rivalries, entered a new phase of cooperation in the decades following World War II with the signing of the Cultural Treaty in 1959 and the development of cultural institutions. The number of Iranian tourists to Turkey, which increased from

432,000 in 2002 to more than 2 million in 2018, is evidence of the importance of cultural tourism in these relations. Additionally, scientific and research cooperation between the two countries continues, and in the energy sector, Iran plays a key role as Turkey's major supplier of gas and oil. However, there are also obstacles in this path, including the weakness of Iran's cultural institutions compared to Turkish institutions such as the "Yunus Emre Institute", the lack of a comprehensive cultural strategy in Iran, regional geopolitical rivalries, economic sanctions against Iran, historical rivalries, and differences in cultural-religious identity, mutual negative stereotypes, and unequal media influence.

5- CONCLUSIONS & SUGGESTIONS

The research results show that strengthening cultural relations through joint cultural events, cultural exchange programs, educational and artistic collaborations, as well as utilizing soft cultural capacities such as mystical and civilizational heritage, can lead to strengthening mutual trust, reducing communication barriers, and increasing investment and trade opportunities between Iran and Turkey. Cultural multilateralism as an international strategy for creating sustainable links between governments and nations not only helps expand economic relations but can also serve as a tool for strengthening international peace and security. Given their cultural and historical commonalities, Iran and Turkey have high potential for expanding these collaborations. However, to fully realize this potential, it is necessary to identify and address structural, political, historical, and social obstacles. Focusing on more active cultural diplomacy, supporting joint cultural projects, facilitating social and student exchanges, and developing joint cultural brands can help deepen relations and sustainably expand economic exchanges. Ultimately, this research emphasizes the importance of understanding and utilizing the deep cultural ties between the two countries to advance shared economic goals.

Keywords: Cultural multilateralism, Economic exchanges, Iran-Turkey relations, Constructivism, Cultural diplomacy, Soft power.

پژوهشنامه ایرانی
سیاست بین الملل
دوره ۱۴. شماره یک
شماره پیاپی ۲۷
پاییز و زمستان ۱۴۰۴

دوره انتشار: دوفصلنامه
شاپا چاپی: ۲۳۲۲-۳۴۷۲
شاپا الکترونیک: ۲۷۱۷-۳۴۰۲

doi 10.22067/irlip.2026.91692.1615

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۲۷

تأثیرات چند جانبه‌گرایی فرهنگی بر توسعه مبادلات اقتصادی: مطالعه موردی روابط ایران و ترکیه

سیدحسین میرفخرایی^۱

محمدیونس بهادری^۲

چکیده

در دنیای جهانی‌شدن امروز، روابط فرهنگی و اقتصادی به‌طور فزاینده‌ای به هم مرتبط شده‌اند و چندجانبه‌گرایی فرهنگی، به‌عنوان یک رویکرد کلیدی در تعاملات بین‌المللی، می‌تواند نقش مهمی در تسهیل و گسترش مبادلات اقتصادی ایفا کند. چندجانبه‌گرایی از جمله مباحث جدید است که می‌تواند تأثیر مهمی بر روابط ایران و ترکیه داشته باشد. فلذا با توجه به روابط تاریخی و ارتباطات گسترده فرهنگی میان این دو کشور، چندجانبه‌گرایی فرهنگی به‌عنوان ابزاری مؤثر برای تقویت همکاری‌های اقتصادی می‌تواند حائز اهمیت باشد. بنابراین با توجه به اهمیت روزافزون تبادل فرهنگی در تقویت و توسعه روابط اقتصادی و اهمیت نقش دیپلماسی فرهنگی و همکاری‌های مشترک فرهنگی به‌عنوان ابزاری مؤثر در تحکیم روابط اقتصادی و توسعه همکاری‌های تجاری در سطوح دوجانبه و منطقه‌ای، این پژوهش به بررسی تأثیرات چندجانبه‌گرایی فرهنگی بر توسعه مبادلات اقتصادی میان دو کشور ایران و ترکیه می‌پردازد. سؤال اصلی این است که، چندجانبه‌گرایی فرهنگی چه تأثیری بر توسعه مبادلات اقتصادی بین ایران و ترکیه دارد؟ فرضیه این پژوهش بر پایه این مفهوم استوار است که تبادل فرهنگی نقش مهمی در تسهیل روابط اقتصادی ایفا می‌کنند و به کاهش موانع ارتباطی و افزایش همکاری بین ایران و ترکیه می‌انجامد. این تحقیق با استفاده از روش توصیفی تحلیلی به تحلیل تأثیرات تعاملات فرهنگی میان ایران و ترکیه بر توسعه اقتصادی دو کشور می‌پردازد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تقویت روابط فرهنگی از طریق رویدادهای فرهنگی، آموزش و همکاری‌های هنری، می‌تواند به تقویت اعتماد متقابل، کاهش موانع تجاری و افزایش فرصت‌های سرمایه‌گذاری منجر شود.

واژگان اصلی: چندجانبه‌گرایی، مبادلات فرهنگی، توسعه، جمهوری اسلامی ایران، ترکیه

۱. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. Mirfakhraei@atu.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Younesbahadori76@gmail.com

مقدمه

در دنیای امروز که روند جهانی شدن و تعاملات بین‌المللی به شدت در حال گسترش است، اهمیت روابط فرهنگی و اقتصادی بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. هرچند که مبادلات اقتصادی در سطح جهانی به‌عنوان یکی از ارکان اصلی پیشرفت و توسعه کشورها محسوب می‌شود، اما باید اذعان کرد که بدون وجود بسترهای فرهنگی مناسب، این مبادلات نمی‌توانند به‌طور پایدار و موفقیت‌آمیز پیش بروند. در واقع، دیپلماسی فرهنگی و تعاملات فرهنگی به‌عنوان عوامل تقویت‌کننده روابط اقتصادی شناخته می‌شوند، چراکه این روابط می‌توانند از طریق تقویت تفاهم متقابل، اعتمادسازی و ایجاد محیطی مناسب برای سرمایه‌گذاری و همکاری‌های تجاری، به توسعه پایدار اقتصادی کمک کنند. یکی از مفاهیم کلیدی که به‌طور خاص در این زمینه مطرح می‌شود، «چندجانبه‌گرایی فرهنگی» است.

چندجانبه‌گرایی فرهنگی به معنای برقراری تعاملات فرهنگی در سطح بین‌المللی از طریق همکاری‌های چندجانبه میان کشورهای مختلف است. این رویکرد، که بر مبنای تبادل ایده‌ها، ارزش‌ها، زبان‌ها، هنرها و آداب‌ورسوم استوار است، می‌تواند به‌طور عمده بر توسعه روابط اقتصادی تأثیر بگذارد. در واقع، گسترش روابط فرهنگی می‌تواند به کاهش شکاف‌های فرهنگی و اجتماعی میان کشورهای کمک کند و از این طریق، فضایی مناسب برای گسترش روابط تجاری و اقتصادی ایجاد نماید. در این راستا، کشورهای مختلف به دنبال راه‌هایی برای استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی خود برای تقویت مبادلات اقتصادی و توسعه تجارت هستند. (Berridge, 2010: 10-13) در این پژوهش، چندجانبه‌گرایی فرهنگی به‌صورت عملیاتی به مجموعه‌ای از تعاملات ساختاریافته و نهادینه‌شده میان کشورهای در حوزه‌های فرهنگ، آموزش، رسانه و هنر اطلاق می‌شود که باهدف ارتقای تفاهم متقابل، کاهش شکاف‌های فرهنگی و تسهیل همکاری‌های اقتصادی و سیاسی شکل می‌گیرند. در چارچوب روابط ایران و ترکیه، این مفهوم شامل اقداماتی نظیر برگزاری جشنواره‌های فرهنگی مشترک، تبادل دانشجوی و استاد، تأسیس نهادهای فرهنگی مشترک، و بهره‌گیری از قدرت نرم مشترک همچون میراث عرفانی و تمدنی برای توسعه همکاری‌های اقتصادی است. چندجانبه‌گرایی فرهنگی در این زمینه نه تنها به معنای تبادل فرهنگی سنتی، بلکه به‌عنوان یک راهبرد بین‌المللی برای ایجاد پیوندهای پایدار میان دولت‌ها و ملت‌ها نیز تحلیل می‌شود.

ایران و ترکیه به‌عنوان دو کشور همسایه و دارای تاریخ و فرهنگ مشترک، روابط اقتصادی و فرهنگی پیچیده‌ای دارند که در دهه‌های اخیر دستخوش تغییرات عمده‌ای شده است. این دو کشور با توجه به موقعیت جغرافیایی و تاریخی خود، همواره در تلاش بوده‌اند تا روابط دوجانبه خود را در حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و فرهنگی تقویت کنند. در حالی که روابط اقتصادی ایران و ترکیه در گذشته عمدتاً تحت تأثیر مسائل سیاسی و تحریم‌های بین‌المللی قرار داشته است، اما در سال‌های اخیر، با تأکید بر اهمیت همکاری‌های فرهنگی، شاهد تحولات مثبتی در گسترش مبادلات اقتصادی این دو کشور بوده‌ایم. رویدادهای فرهنگی مشترک، همکاری‌های آموزشی، برگزاری نمایشگاه‌ها و جشنواره‌های فرهنگی، و همچنین افزایش تعاملات مردمی و گردشگری، همه از جمله عواملی هستند که به توسعه روابط اقتصادی و تجاری ایران و ترکیه کمک کرده‌اند.

هدف اصلی این پژوهش بررسی تأثیرات چندجانبه‌گرایی فرهنگی بر توسعه مبادلات اقتصادی میان

ایران و ترکیه است. در این تحقیق، تلاش می‌شود تا نشان داده شود که چگونه همکاری‌های فرهنگی، از طریق تقویت روابط دیپلماتیک و کاهش موانع فرهنگی و اجتماعی، می‌تواند به بهبود و توسعه تجارت و سرمایه‌گذاری میان این دو کشور کمک کند. بدین سبب در این پژوهش، به دنبال آن هستیم که به سؤال پاسخ دهیم که «چندجانبه‌گرایی فرهنگی چه تأثیری بر توسعه روابط اقتصادی ایران و ترکیه دارد؟ بررسی این ابعاد می‌تواند به درک عمیق‌تری از تعاملات فرهنگی و اقتصادی در روابط بین‌المللی کمک کرده و نقش فرهنگ در توسعه اقتصادی را در کانون توجه قرار دهد.

۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌ها نشان می‌دهند که دیپلماسی فرهنگی و همکاری‌های فرهنگی می‌تواند به تقویت روابط اقتصادی بین کشورها کمک کند. در این زمینه، تحقیقات مختلفی به نقش فرهنگ در روابط بین‌المللی و به‌ویژه تأثیر آن بر توسعه مبادلات اقتصادی پرداخته‌اند. در این مقاله به‌اختصار مواردی از کارهای انجام‌گرفته در این زمینه را مورد بررسی اجمالی قرار می‌دهیم. دان & اسمیت (۲۰۱۷) در کتاب «نظریه‌های روابط بین‌الملل: نظم و تنوع» به بررسی تئوری‌ها و مبانی روابط بین‌الملل، از جمله دیپلماسی فرهنگی و تأثیر آن بر روابط اقتصادی می‌پردازند. در این اثر، نقش فرهنگ در شکل‌دهی به روابط اقتصادی و تأثیرات دیپلماسی فرهنگی بر تقویت روابط تجاری کشورها به‌ویژه در سطح منطقه‌ای تحلیل شده است. سینگ نگی (۲۰۱۸) در مقاله «دیپلماسی فرهنگی و روابط اقتصادی» به بررسی تعامل پیچیده بین دیپلماسی فرهنگی و روابط اقتصادی می‌پردازد و راه‌های چندوجهی را بررسی می‌کند که مبادلات فرهنگی بر چشم‌انداز اقتصادی تأثیر می‌گذارد.

درخشنده لزرسانی و دهشیری (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «چندجانبه‌گرایی فرهنگی؛ الگویی تعاملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» معتقدند که سیاست خارجی فرهنگی چندجانبه‌گرا باهدف تقویت پویایی ساختارهای مادی و معنوی، بر اساس ترکیب دیالکتیکی لایه‌های هویتی ایرانی، اسلامی و مدرنیته، در بستر یک ابرگفتمان هویتی به نام انقلاب اسلامی و همچنین رویکرد تعاملی-تفاهمی، به دنبال هم‌افزایی و تکمیل فرهنگی در چارچوب نهادهای بین‌المللی است.

مقاله «نقش ملاحظات فرهنگی و ایدئولوژیک در سیاست خارجی ترکیه» نوشته فنبرلو (۱۳۹۳) به بررسی مبانی فرهنگ و ایدئولوژیک سیاست خارجی دولت ترکیه می‌پردازد. سؤال این مقاله‌ای است که بنیادی‌ترین عوامل فرهنگی و ایدئولوژیک در سیاست خارجی ترکیه در سده اخیر چه بوده‌اند؟ در فرضیه مقاله به کمالیسم و اسلام‌گرایی همانند دو مرجع معنایی سیاست خارجی ترکیه نگریسته شده است. کمالیسم یا آتاترکیسم دربرگیرنده مبانی و اصول مختلفی است که از میان آن‌ها ملی‌گرایی، سکولاریسم، و غرب‌گرایی در سیاست خارجی نقش مشخص‌تری ترکیه بازی کرده‌اند. در همان حال، سیاست خارجی دولت ترکیه در دوره‌های خاصی تا حدی تحت تأثیر ملاحظات اسلام‌گرایانه قرار داشته است.

پژوهش‌های فوق تا حدودی بر اهمیت و تأثیر عوامل فرهنگی و چندجانبه‌گرایی بر روابط اقتصادی و تجاری بین کشورها را نشان می‌دهند. ولیکن پژوهش حاضر به‌طور خاص بر تأثیر ابزارهای فرهنگی در روابط اقتصادی بین ایران و ترکیه با ویژگی‌های فرهنگی و سیاسی خاص تمرکز دارد، درحالی‌که بسیاری از تحقیقات پیشین بیشتر

به ابعاد اقتصادی یا دیپلماتیک به‌طور جداگانه پرداخته‌اند. همچنین، این پژوهش از رویکرد چندجانبه‌گرایی فرهنگی به‌عنوان ابزاری برای توسعه تجارت و سرمایه‌گذاری بین کشورها استفاده کرده و با تحلیل همکاری‌های فرهنگی دو کشور مذکور در سطوح مختلف، نقش آن‌ها را در تقویت روابط اقتصادی بررسی می‌کند. این رویکرد جدید، ترکیب دیپلماسی فرهنگی و توسعه اقتصادی را از زاویه‌ای منحصر به فرد و کاربردی بررسی می‌کند.

۲. چارچوب نظری: سازه‌انگاری

جهان معاصر بر مبنای تکثر هستی‌شناسی‌ها، معرفت‌شناسی‌ها و روش‌شناسی‌ها به‌سوی درک متقابل فرهنگ‌ها و جهان‌بینی‌ها رهسپار است. در حوزه فلسفه و جامعه‌شناسی، هستی‌شناسی‌ها و معرفت‌شناسی‌ها و به‌تبع آن، روش‌شناسی‌های جدیدی شکل گرفته است که به دنبال فهم مشترکی از جهان معاصر هستند. در مکتب‌های جدید جامعه‌شناختی و اندیشه‌ای، اندیشمندانی نظیر گیدنز و هابرماس به دنبال تحلیل‌های سوابزکتیویستی هستند که نگاه‌های مونیستی و همچنین دوآلیست‌های ساختار و کارگزار را کنار می‌گذارند و به دنبال نگاهی توأمان بر سوژه و ابژه (ساختار کارگزار و گفتگو در بسترهای تفاهمی اجتماعی) هستند. رورتی از لیبرال دموکراسی و مشارکت آزادانه افراد جامعه سخن می‌گوید که در فضای گفتگو و تعامل می‌تواند روحیه مدارا، تساهل، تسامح و کثرت‌گرایی را در عین فهم متقابل ایجاد کند. سعی روی باسکار بر آن است که ضمن تصحیح و تعدیل رویکرد اثبات‌گرایی، آن را با رویکرد انتقادی و تفسیری ترکیب کند که از آن به واقع‌گرایی انتقادی یاد می‌کنند. (Mohammadpour, 2010: 25) برایان فی به دنبال ایجاد نگرشی است که قائل به اصالت تعدد فرهنگ‌هاست و عنوان می‌کند پرسش اصلی فلسفه علوم اجتماعی امروزی نباید این باشد که آیا پژوهش اجتماعی علمی است یا نه؛ بلکه باید این باشد که درک و فهم دیگران، به‌ویژه دیگرانی متفاوت، آیا ممکن و مقدور است یا نه و اگر مقدور است، چنین درک و فهمی مشتمل بر چه چیزی است؟ (Fay, 2014: 15) با چنین رویکردهای جدیدی به حوزه دانش سیاسی و اجتماعی می‌توان چنین عنوان کرد که سازه‌انگاری به‌عنوان نظریه‌ای در حوزه مطالعاتی روابط بین‌الملل، با باور به تکوین متقابل ساختار - کارگزار، هر دو سطح را به فراتر رفتن از تحلیل ایستای خود از ساختار، کارگزار، منافع، هویت، تهدید و همکاری می‌برد و این نکته را بیان می‌کند که ساختار امری برآمده از کنش متقابل بازیگران است. در این کنش، بازیگران بر اساس هویت‌های متمایز خود که برآمده از محیط داخلی آن‌هاست، دست به کنش می‌زنند و به نحو متقابل نیز ساختار به شیوه‌های گوناگون هویت و منافع آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و آن را شکل می‌دهد. نتیجه طبیعی این تحلیل، قرار گرفتن سطح تحلیل سیاست خارجی در کنار تحلیل سیاست بین‌الملل خواهد بود و این به مدد هستی‌شناسی بدیلی ممکن شده است که بر نقش ایده‌ها در تکوین واقعیت باور دارد. در واقع، سازه‌انگاری عنوان می‌کند که بازیگران برحسب معانی ذهنی، زبان و تلقی‌های خود که برآمده از هویت آن‌هاست، دست به کنش متقابل می‌زنند و در این تعامل واقعیت را می‌سازند و آنگاه در تعامل با واقعیت، ساخته می‌شوند. نتیجه طبیعی این تلقی در تبیین رفتار سیاست خارجی یک کشور آن است که دولت‌ها بر اساس هویت زمینه‌مند خود، جهان را برای خود می‌سازند و بر اساس آن دست به کنش می‌زنند و در این

کنش متقابل واقعیت نظام بین الملل را می سازند، ولی متقابلاً نیز در رابطه با آن ساخته می شوند و هویت آن ها دچار دگرگونی می شود. (Mojtahedi Zanjirabad & Eivazi, 2018: 183)

در نظریه سازه نگاری، از آنجا که منافع از روابط فی مابین حاصل می شود و روابط دولت ها باهم بر اساس معنایی است که آن ها برای یکدیگر قائل هستند، هویت یک امر رابطه ای است که به معنای درک از خود و انتظارات از دیگران است. عمل نسبت به دیگران بر اساس معنایی است که نسبت به آن کارگزار وجود دارد. همچنین، اولویت های بین المللی کارگزاران بر اثر جامعه پذیری درون جامعه بین الملل حاصل می شود. نگاه سازه نگاران به هنجارها و قواعد نیز مهم است. آن ها بر این اعتقادند که هنجارها در پی فرایندهایی مانند تعاملات به وجود می آیند. این نظریه بر ساخت اجتماعی واقعیت تأکید می کند که همه کنش های انسانی در فضای اجتماعی شکل می گیرد و معنا پیدا می کند و این معنا سازی است که به واقعیات جهانی شکل می دهد. در نظریه سازه نگاری، هویت ها، هنجارها و فرهنگ نقش مهمی در سیاست های جهانی ایفا می کنند. هویت ها و منافع دولت ها توسط هنجارها، تعاملات و فرهنگ ها ایجاد می شود و این فرایند است که موضوع تعامل دولت ها را تعیین می نماید. (Hadian, 2003: 914) در واقع، سازه نگاری عنوان می کند که بازیگران بر حسب معانی ذهنی، زبان و تلقی های خود که برآمده از هویت آن ها است، دست به کنش متقابل می زنند و در این تعامل، واقعیت را می سازند و آنگاه در تعامل با واقعیت، ساخته می شوند. نتیجه طبیعی این تلقی در تبیین رفتار سیاست خارجی یک کشور آن است که دولت ها بر اساس هویت زمینه مند خود، جهان را برای خود می سازند و بر اساس آن دست به کنش می زنند و در این کنش متقابل، واقعیت نظام بین الملل را می سازند؛ ولی متقابلاً نیز در رابطه با آن ساخته می شوند و هویت آن ها دچار دگرگونی می شود. در اینجا، کشورها در مقام بازیگران صحنه بین المللی «تفسیر می کنند، تصمیم می گیرند، اعلام می کنند و در نهایت اجرا می کنند»، ولی آن ها همه این کارها را بر اساس درک خود از جهان انجام می دهند. پس در اینجا حکم سازه نگاره ای آن است که «سیاست خارجی عمل بر ساختن است». بدین دلیل است که اسمیت به تأسیس از ونت که در چارچوب نظریه سازه نگاره ساختار گفته بود «آنا رشی چیزی است که دولت ها آن را می سازند» و درباره نظریه سیاست خارجی سازه نگاره می گوید: «سیاست خارجی چیزی است که دولت ها آن را می سازند». (Smith, 2001: 38)

در مجموع، چارچوب نظری سازه نگاری با تأکید بر تکوین متقابل ساختار و کارگزار و نقش هویت، هنجارها و معنا سازی در روابط بین الملل، به درک عمیق تری از تأثیر چند جانبه گرایی فرهنگی بر روابط اقتصادی کمک می کند. این چارچوب به ما امکان می دهد تا فراتر از عوامل صرفاً مادی و ساختاری، به تأثیر مؤلفه های فرهنگی، ذهنیت بازیگران و نقش ادراکات مشترک در شکل گیری همکاری های اقتصادی بپردازیم. در زمینه روابط ایران و ترکیه نیز، سازه نگاری به تبیین این امر می پردازد که چگونه اشتراکات فرهنگی، تعاملات تاریخی، و همکاری های فرهنگی می توانند هویت های مکمل و معانی مشترکی ایجاد کنند که تسهیل گر توسعه مبادلات اقتصادی هستند. بر این اساس، نظریه سازه نگاری با برجسته سازی نقش هویت و معنا سازی اجتماعی، به ما این امکان را می دهد تا درک کنیم چگونه اشتراکات فرهنگی و تعاملات تاریخی می توانند به تولید اعتماد و تقویت همکاری های اقتصادی منجر شوند. در ادامه، با بررسی ابعاد فرهنگی روابط ایران و ترکیه، این پیوندها به صورت تجربی تحلیل می شوند.

۳. مؤلفه‌های فرهنگی و چندجانبه‌گرایی در اقتصاد سیاسی بین‌الملل

فرهنگ نقش بسیار مهمی در شکل‌دهی سیاست‌ها و تصمیمات اقتصادی کشورهای مختلف دارد. از دیدگاه اقتصاد سیاسی بین‌الملل، مؤلفه‌های فرهنگی شامل هنجارها، ارزش‌ها، زبان، آداب و رسوم و نظام‌های اجتماعی هستند که می‌توانند تأثیر عمیقی بر رفتار اقتصادی کشورها و روابط تجاری میان آن‌ها بگذارند. برای مثال، در جوامع با فرهنگ‌های فردگرایانه مانند ایالات متحده، تصمیمات اقتصادی بیشتر به منافع فردی و رقابت‌های بازار آزاد متمرکز است، در حالی که در جوامع جمع‌گرایانه مانند ژاپن یا کشورهای شرق آسیا، روابط اقتصادی بیشتر بر اساس همکاری و هنجارهای اجتماعی شکل می‌گیرد. (Hofstede, 2001: 36) فرهنگ همچنین می‌تواند بر نحوه تعامل کشورهای مختلف با نهادهای بین‌المللی تأثیر بگذارد. به عنوان مثال، در مذاکرات تجاری یا توافقات جهانی، ارزش‌های فرهنگی کشورهای مختلف ممکن است به طور غیرمستقیم بر روند مذاکرات تأثیر بگذارد. در این زمینه، فرهنگ‌سازمانی در نهادهای بین‌المللی مانند سازمان تجارت جهانی (WTO) و صندوق بین‌المللی پول (IMF) نقش مهمی ایفا می‌کند. کشورهای با فرهنگ‌های مختلف ممکن است انتظارات و اولویت‌های متفاوتی در این نهادها داشته باشند که می‌تواند به چالش‌های خاصی در فرایند تصمیم‌گیری و اجماع منجر شود. (Keohane, 1984: 4)

براین اساس می‌توان گفت: چندجانبه‌گرایی فرهنگی، به عنوان یک راهبرد در روابط بین‌الملل، بر اساس همکاری و تعامل میان فرهنگ‌های مختلف برای ارتقاء منافع مشترک شکل می‌گیرد. این نوع از چندجانبه‌گرایی نه تنها به گسترش روابط اقتصادی کمک می‌کند، بلکه به عنوان ابزاری برای تقویت صلح و امنیت بین‌المللی نیز عمل می‌کند. در این راستا، نهادهایی مانند یونسکو (UNESCO) تلاش دارند تا به تبادل فرهنگی و حفظ تنوع فرهنگی در سطح جهانی کمک کنند و از این طریق، به گسترش همکاری‌های اقتصادی و اجتماعی بین کشورها کمک نمایند. چندجانبه‌گرایی فرهنگی در دهه‌های اخیر بیشتر در قالب تعاملات منطقه‌ای و جهانی نمایان شده است. در این چارچوب، کشورها با پذیرش تفاوت‌های فرهنگی و تلاش برای ایجاد فضایی هماهنگ و مشترک، توانسته‌اند از نظر اقتصادی و سیاسی در راستای توسعه پایدار و تقویت روابط تجاری گام بردارند. مثال‌هایی از این نوع همکاری‌ها می‌توان به اتحادیه اروپا اشاره کرد که تلاش کرده است تا ضمن حفظ هویت‌های فرهنگی متفاوت اعضا، از مزایای اقتصادی و تجاری مشترک بهره‌برداری کند. (Schimmelfennig, 2018: 2)

بدین ترتیب چندجانبه‌گرایی فرهنگی به ویژه در عصر جهانی‌شدن، به تقویت تجارت بین‌الملل، افزایش سرمایه‌گذاری‌های خارجی و تسهیل انتقال تکنولوژی و نوآوری‌ها کمک می‌کند. با وجود این، برخی کشورها ممکن است به دلیل تفاوت‌های فرهنگی و تاریخی خود، با چالش‌هایی در پذیرش کامل این نوع از همکاری‌ها روبه‌رو شوند. به عنوان مثال، تفاوت‌های فرهنگی میان کشورهای غربی و برخی کشورهای آسیایی یا آفریقایی می‌تواند منجر به سوءتفاهم‌های اقتصادی شود، به ویژه در عرصه‌های تجاری و اقتصادی که در آن تعاملات میان فرهنگی نقش مهمی ایفا می‌کند. (Sen, 2006: 19) در نهایت می‌توان گفت، مؤلفه‌های فرهنگی و چندجانبه‌گرایی فرهنگی نه تنها در شکل‌دهی سیاست‌های اقتصادی و روابط بین‌المللی مؤثرند، بلکه تأثیرات عمیقی بر عملکرد نهادهای اقتصادی و تجاری بین‌المللی دارند. همکاری‌های چندجانبه‌ای که بر

پایه تفاهات فرهنگی استوار هستند، می‌توانند به توسعه اقتصادی و تقویت روابط بین دولت‌ها کمک کنند. بدین سبب در ادامه نقش و تأثیر چندجانبه‌گرایی فرهنگی را در توسعه روابط اقتصادی ایران و ترکیه مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد لذا ابتدا به شاخص‌های دیپلماسی فرهنگی اشاره می‌شود:

توضیح	شاخص	بُعد
شامل رایزنی‌های فرهنگی، مؤسسات بین‌المللی فرهنگی، مراکز زبان و هنر در خارج از کشور	تعداد نهادهای مسئول دیپلماسی فرهنگی	ساختاری (نهادی)
میزان بودجه‌ای که دولت یا نهادها برای فعالیت‌های فرهنگی بین‌المللی اختصاص می‌دهند	بودجه اختصاص یافته به دیپلماسی فرهنگی	
تعداد دفاتر فرهنگی فعال در دیگر کشورها و دامنه جغرافیایی آن‌ها	حضور مؤسسات فرهنگی در خارج	
سطح همکاری بین نهادهای دولتی، دانشگاه‌ها، و سازمان‌های غیردولتی در حوزه فرهنگی	تعاملات میان نهادی	
شامل جشنواره‌ها، هفته‌های فرهنگی، نمایشگاه‌ها، و کارگاه‌ها	تعداد رویدادهای فرهنگی بین‌المللی	عملکردی
برنامه‌های اعزام و پذیرش هنرمندان، دانشجویان، پژوهشگران	برنامه‌های تبادل فرهنگی	
در دانشگاه‌ها و مراکز زبان مرتبط با کشور مبدأ	تعداد دانشجویان بین‌المللی جذب شده	
فیلم، سریال، کتاب، موسیقی، صنایع دستی، غذا و مد توانایی در بازنمایی فرهنگی تمدنی در سطح جهانی با محوریت زبان، دین، اسطوره یا عرفان	صادرات محصولات فرهنگی قدرت روایتگری فرهنگی	محتوایی (هویت‌ی)
بهره‌گیری از ادبیات، عرفان، هنر و سنت‌ها در بازنمایی فرهنگی	استفاده از عناصر قدرت نرم	
وجود نمادها یا چهره‌هایی که فرهنگ کشور را نمایندگی کنند (مثل «مولانا» برای ترکیه)	برندهای فرهنگی بین‌المللی	ادراکی (تأثیرگذاری)
نوع بازنمایی فرهنگ کشور در رسانه‌ها و درک عمومی جهانی	تصویر بین‌المللی فرهنگ کشور	
اعتماد به ارزش‌ها، نظام آموزشی، هنر و محصولات فرهنگی کشور	میزان اعتماد فرهنگی دیگر ملت‌ها	
میزان جاذبه و الهام‌بخشی فرهنگ برای دیگر ملت‌ها	جذابیت فرهنگی	
سهام دیپلماسی فرهنگی در مذاکرات دیپلماتیک، همگرایی منطقه‌ای و تعاملات چندجانبه	نقش فرهنگ در سیاست خارجی	

۴. روابط فرهنگی و اقتصادی ایران و ترکیه: بررسی سابقه فرهنگی و اقتصادی بین دو کشور

ابتدا برای درک بهتر سوابق فرهنگی و اقتصادی ایران و ترکیه مروری مختصر بر تاریخچه روابط دو کشور خواهیم داشت. تاریخ روابط ترکیه و ایران را می‌توان به قرن شانزدهم بازمی‌گرداند، زمانی که دو نظام امپراتوری رقیب، عثمانی‌ها و صفویان، حاکمیت خود را بر کشورهای مربوطه تحکیم کردند. ترکیه و ایران هر دو مراکز امپراتوری سابق بودند و دولت‌های مدرنی که در این دو کشور تأسیس شدند، جانشینان حکومت امپراتوری عثمانی و صفوی به شمار می‌روند که قرن‌ها بر اکثر بخش‌های غرب آسیا تسلط داشتند. (Canfield, 1991:3) ایران و امپراتوری عثمانی پس از رقابت‌ها و درگیری‌های گوناگون با یکدیگر در دوران پست‌مدرن در نیمه دوم قرن نوزدهم و ربع اول قرن بیستم در مسیر دستیابی به مدرنیته، روند تاریخی مشابهی را طی کردند.

پس از به قدرت رسیدن آتاتورک در ترکیه و پهلوی اول در ایران، این روابط در روند جدیدی بین دو کشور قرار گرفت. ورود این دو کشور به گروه دینفخ مدرنیته و تلاش آشکار آن‌ها برای نزدیک شدن به بلوک غرب، زمینه را برای منافع مشترک سیاسی - اجتماعی در میان آن‌ها فراهم کرد. نخستین گام‌هایی که ایران و ترکیه در توسعه روابط با یکدیگر برداشتند، عمدتاً به برخی اقدامات فرهنگی مانند تبادل دانش‌آموز و معلم و همچنین متون باارزش‌های ادبی و تاریخی متمایل بود.

در طول جنگ جهانی دوم، این روند ادامه پیدا نکرد و هر دو کشور توجه خود را بر مسائل سیاسی و امنیتی متمرکز کردند. پس از پایان جنگ و شکل‌گیری جهان دوقطبی، به‌ویژه با توجه به شرایط جوی جنگ سرد، دو کشور که اکنون متحد آمریکا محسوب می‌شدند، تمایل به برقراری روابط صمیمانه داشتند. بر اساس این ملاحظات، آن‌ها روابط خود را با یکدیگر در چارچوب برخی توافقنامه‌ها از جمله معاهده بغداد، سازمان پیمان مرکزی (CENTO) و سازمان همکاری منطقه‌ای برای توسعه (RCD) توسعه دادند و توسعه روابط فرهنگی را در دستور کار خود قرار دادند.

در سال ۱۹۵۹ (۱۳۳۷ ش) یک معاهده فرهنگی بین دو طرف امضا شد که چارچوب روابط فرهنگی بین دو کشور را مشخص کرد. انجمن‌ها و مؤسسات متعددی توسط برخی از دولتمردان، روشنفکران و بازرگانان برجسته برای بهبود و ارتقای روابط فرهنگی دو کشور در این دوره تأسیس و ابداع شد که از آن جمله می‌توان به انجمن دوستی ایران و ترکیه، انجمن دوستی و روابط فرهنگی ایران و ترکیه، ترک انجمن دوستی و فرهنگ زنان ایران، انجمن طرفداران همکاری منطقه‌ای توسعه (RCD, ۲۰۲۴: ۴). از طرفی دیگر؛ روابط اقتصادی دو کشور به دلیل نزدیکی و عضویت هر دو کشور در سازمان‌های همکاری منطقه‌ای مانند اکو و همچنین سازمان DA می‌تواند بسیار فراتر از زمان حال باشد. مهم‌ترین جنبه روابط راهبردی ایران و ترکیه، ثبات در بخش انرژی است که در اواخر دوران اربکان ایجاد شد و بر اساس آن خطوط لوله نفت و گاز از ایران به ترکیه احداث شد.

جمهوری اسلامی ایران در حال حاضر یکی از مهم‌ترین تأمین‌کنندگان گاز طبیعی و نفت خام ترکیه است، هرچند به دلیل تحریم‌های ناعادلانه و یک‌جانبه آمریکا علیه ایران، میزان خرید نفت خام ترکیه از ایران کاهش یافته است.

۵. بررسی مبادلات فرهنگی بین ایران و ترکیه

۵-۱. صنعت توریسم و روابط فرهنگی بین ایران و ترکیه

کشورهای ایران و ترکیه به دلیل داشتن ویژگی‌های منحصر به فرد جغرافیایی و فرهنگی از جمله جذاب‌ترین کشورهای دنیا به شمار می‌آیند. طبق آمار رسمی موجود که توسط وزارت فرهنگ و گردشگری ترکیه (۲۰۱۴) منتشر شده است، در سال ۲۰۰۲ این کشور با جذب ۱۳/۲ میلیون گردشگر خارجی در رتبه هفدهم جهان قرار داشته است که در سال ۲۰۱۳ با افزایش حدود سه برابری از نظر ورود گردشگران خارجی، به ۳۳/۸۲۷ میلیون رسیده است و رتبه این کشور نیز به ششم جهان ارتقا یافته است. (Heydari Chianeh & Ghasemi, 2016: 32) در همین راستا، جدول زیر تعداد گردشگران ایرانی را که به ترکیه (۲۰۱۸-۲۰۰۲) سفر کرده‌اند و همچنین تعداد گردشگرانی که از ترکیه (۲۰۱۸-۲۰۰۲) به ایران سفر داشته‌اند، نشان می‌دهد.

جدول ۳. تبادل گردشگران بین ترکیه و ایران، ۲۰۱۸-۲۰۰۲

سال	تعداد بازدید گردشگران ایرانی از ترکیه	تعداد بازدید گردشگران ترکیه از ایران
۲۰۰۲	۴۳۲,۲۸۱	N.A
۲۰۰۳	۴۹۴,۹۷۷	۱۸۰,۰۰۰
۲۰۰۴	۶۳۱,۵۲۲	۲۵۰,۰۰۰
۲۰۰۵	۹۵۷,۲۴۵	۲۱۰,۰۰۰
۲۰۰۶	۸۶۵,۹۴۲	۱۴۰,۰۰۰
۲۰۰۷	۱,۰۵۸,۲۰۶	۱۴۰,۰۰۰
۲۰۰۸	۱,۱۳۴,۹۶۵	۱۵۰,۰۰۰
۲۰۰۹	۱,۳۸۳,۲۶۱	۲۰۰,۰۰۰
۲۰۱۰	۱,۸۸۵,۰۹۷	۳۰۱,۵۸۱
۲۰۱۱	۱,۸۷۹,۳۰۴	۲۹۳,۶۸۳
۲۰۱۲	۱,۱۸۶,۰۰۰	۲۵۸,۰۷۲
۲۰۱۳	۱,۱۹۶,۸۰۱	۲۰۳,۰۳۹
۲۰۱۴	۱,۵۹۰,۶۶۴	۱۶۱,۶۱۰
۲۰۱۵	۱,۷۰۰,۳۸۵	۱۶۳,۵۰۰
۲۰۱۶	۱,۶۶۵,۱۶۰	۲۴۳,۵۵۹
۲۰۱۷	۲,۵۴۱,۹۶۸	N.A
۲۰۱۸	۲,۰۰۱,۷۴۴	N.A

Resource: Sinkaya (2019): 62

به‌طور کلی بایستی خاطرنشان ساخت که یکی از پدیده‌های مهم در روابط بین ایران و ترکیه نقش صنعت

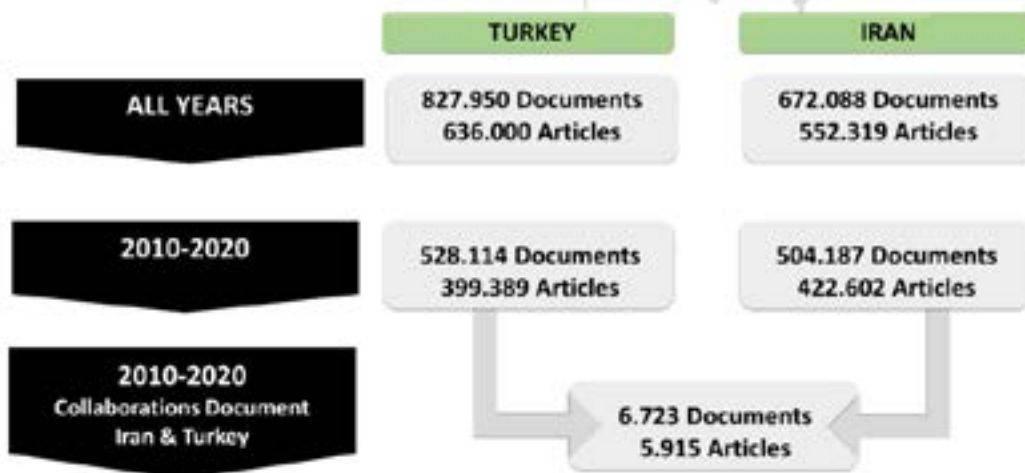
گردشگری (توریسم) است که در واقع ترکیه به یک کشور مستقل برای گردشگران ایرانی تبدیل شده است. ایرانیان برای سفر به ترکیه نیاز به ویزا ندارند و به دلیل نزدیکی جغرافیایی، فرهنگی و در دسترس بودن پروازها و وسایل نقلیه مانند قطار، اتوبوس و زبان ترکی استانبولی و خطوط هوایی ایرانی بین شهرهای بزرگ این کشور که در حال پرواز هستند؛ این مسئله باعث تسهیل وجود گردشگران در ترکیه شده است. گفته می‌شود سالیان حدود یک میلیون گردشگر ایرانی وارد ترکیه می‌شوند؛ به طوری که این کشور در ماه اول سال ۲۰۲۱ میلادی ۴۳۰ هزار گردشگر از ایران بوده است و تنها در ماه سپتامبر همین سال (۲۰۲۱)، بالغ بر حدود ۱۰۶ هزار گردشگر ایرانی به ترکیه مسافرت کردند و تعداد گردشگران ایرانی در ترکیه هر سال افزایش می‌یابد. به عنوان مثال در سال ۲۰۱۹ میزان گردشگران ایرانی در این کشور نسبت به سال ۲۰۱۰ به میزان ۴۵ درصد افزایش یافته است. یکی از مسائلی که این صنعت را بین کشور ایران و ترکیه تسهیل می‌بخشد، این است که دو کشور تعامل‌هایی در زمینه گردشگری دارند و طرح‌هایی را در رابطه با ارائه بسته‌های محرک و برگزاری تورها و آژانس‌های مسافرتی در اختیار دارند. (Fakhari, 2022: 127)

۲-۵. همکاری‌های علمی و پژوهشی بین ایران و ترکیه

علم و فناوری در تحولات مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جوامع بشری نقش مهمی دارد. علم سرچشمه قدرت، دانایی و توانایی است؛ لذا تولید و رشد علم در جامعه سبب اقتدار کشورها خواهد شد. در سال‌های اخیر از علم و فناوری به عنوان مؤلفه اصلی قدرت و ثروت یاد می‌شود و به دلیل جذابیت‌ها، قابلیت‌ها و ماهیت بین‌المللی آن‌ها، امکان تعاملات گسترده و مؤثر میان پژوهشگران از اقصی نقاط جهان فراهم می‌شود. (Vaziri & Sabouri, 2021: 14) بر این اساس، در سال‌های اخیر با توجه به تغییرات صورت گرفته در حوزه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، ضرورت توجه بیشتر به همکاری‌های علمی احساس می‌شود؛ زیرا توسعه همکاری‌های علمی بین‌المللی در دنیای امروز و به‌ویژه در حوزه علم و فناوری، شالوده اصلی رشد و توسعه علمی هر کشور در فرایند توسعه اقتصادی محسوب می‌شود. هرچند امروزه مراکز علمی بیشتر به دنبال کشف یافته‌های علمی جدید هستند؛ اما آنچه پیچیدگی‌های جهان کنونی ایجاد می‌کند، افزایش تقاضا برای یکپارچه‌سازی همکاری‌های علمی در تعاملات بین‌المللی است. (Vaziri & Sabouri, 2021: 14) از سوی دیگر ذکر این نکته خالی از لطف نیست که تبادل استاد و دانشجو برای دسترسی به یافته‌های تحقیقاتی، ایجاد ارتباط مشترک و شبکه‌ای میان دانشگاه‌ها و ایجاد مراکز منطقه‌ای نیز تداوم همکاری‌های علمی راهبر بیشتر فراهم خواهد ساخت. با عنایت به موارد یادشده، همکاری و ارتباطات علمی از ابزارهای ضروری تفاهم فرهنگی و موجب رشد و توسعه روزافزون مراکز و موسسه‌های آموزش عالی است. (Yazdan Panah & et al, 2022: 87) بدین ترتیب، بر تعاملات و همکاری‌های علمی و پژوهشی در میان کشورها و به تبع آن ایران و ترکیه نیز تأکید شده است. در همین راستا، سیاست علمی و پژوهشی نهادهای بخش عمومی با پیاده‌سازی برنامه‌ریزی‌ها و سیاست علم در مراکز تحقیقاتی با یکدیگر ترکیب می‌شوند. همه این نهادها و سازمان‌ها در تدوین سیاست‌های علمی ترکیه تلاش می‌کنند مطابق با معیارهای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (که مهم‌ترین فاکتور آن، در

نظر گرفتن و رشد بودجه تحقیق و توسعه (R & D) بر اساس تولید ناخالص داخلی (GDP) است و در چارچوب سیاست‌گذاری علمی اتحادیه اروپا که ترکیه خواهان عضویت در آن است، عمل کنند. این سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با سیاست علمی را می‌توان به سه گروه تقسیم کرد: گروه اول؛ شامل هیئت‌ها یا انجمن‌های فراگیر از جمله نهادها، سازمان و دفاتر مختلف است که بر مبنای حقوقی متصل به دفتر نخست‌وزیر هستند که در حوزه مالکیت معنوی نیز فعالیت می‌کنند و به ثبت علائم تجاری، اختراعات و طرح‌های صنعتی می‌پردازند. ترکیه روند رو به رشد در ثبت اختراعات و علائم تجاری داشته است؛ به‌ویژه ثبت اختراع برنامه‌های کاربردی از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۲ رشد ۷/۱ درصدی داشته است. گروه دوم و سوم مراکز مرتبط با تدوین سیاست‌های علمی ترکیه شامل وزارتخانه‌های مرتبط چون وزارت علوم، صنعت و فناوری، وزارت آموزش ملی، وزارت دفاع، وزارت انرژی و منابع طبیعی و دانشگاه‌ها است. (Bayrami & Mousapour, 2017:73) همچنین جمهوری اسلامی ایران به واسطه مبادله دانش در قالب اقتصاد دانش‌بنیان، می‌تواند با ایجاد پروژه‌های مشترک پژوهشی با کشور ترکیه، بودجه تحقیق توسعه (R & D) در زمینه‌های گوناگون را بسط داده و از آن در راستای سایر گونه‌های همکاری مانند سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و امنیتی مورد استفاده قرار دهد. با اتخاذ چنین رویکردی و در چارچوب برنامه‌های مشابه، دو کشور به‌ویژه ایران می‌توانند قطب‌های علمی منطقه‌ای و حتی جهانی را در اختیار داشته باشند. به‌واسطه تردد دانشجویان بین دو کشور، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند از این ظرفیت برای توسعه و پیشرفت علمی و فناورانه استفاده نماید. جهت دادن به رویکردها، رهیافت‌ها و فعالیت‌های دانشجویان ایرانی در ترکیه و بالعکس صرفاً یک جنبه از برطرف کردن نیازهای داخلی از این طریق است. مبادله محتوای مشترک آموزشی در دو کشور در راستای همکاری بیشتر، در مقابل سایر محورهای قدرت بیشتری را نصیب این دو بازیگر و کنشگر می‌نماید. (Shafaghat & et al, 2019: 25-26) با توجه به مباحث مذکور در ادامه همکاری‌های علمی و پژوهشی بین ایران و ترکیه در نمودارها و جدول‌های ذیل ارائه می‌گردد.

نمودار تعداد مقالات منتشر شده ایران و ترکیه و مقالات مشترک دو کشور (۲۰۱۰-۲۰۲۰)

جدول ۲. مجلاتی که دو کشور در آن‌ها مقالات مشترک خود را بیشتر منتشر می‌کنند

Rank	PT	JRD	SYIF	CQ	PT (N)	PT (%)
1	Journal of High Energy Physics	Physics	4,977	Q4	337	5.69
2	Physics Letters B	Astronomy & Astrophysics; Physics	3,779	Q2; Q1	230	3.88
3	European Physical Journal C	Mathematics	2,018	Q1	155	2.61
4	Physical Review D	Astronomy & Astrophysics; Physics	3,865	Q1; Q1	147	2.48
5	Physical Review Letters	Physics	9,044	Q1	120	2.02
6	Journal of Instrumentation	Instruments & Instrumentation	1,328	Q4	60	1.01
7	Advances in Difference Equations	Mathematics	2,285	Q1	59	0.99
8	Lancet	General & Internal Medicine	77,237	Q1	46	0.77
9	Jet Power Electronics	Engineering	3,055	Q2	42	0.70
10	Optik	Optics	1,955	Q2	38	0.64
11	Journal of Hydrology	Engineering; Geology; Water Resources	6,033	Q1	36	0.60
12	Ultrasonics Sonochemistry	Acoustics; Chemistry	7,537	Q1	35	0.59
13	Abstract and Applied Analysis	Mathematics	1,288	Q1	31	0.52
14	Chaos Solitons Fractals	Mathematics; Physics	4,415	Q1; Q1	28	0.47
15	Water Resources Management	Engineering; Water Resources	3,868	Q2; Q2	28	0.47
16	Nonlinear Dynamics	Engineering; Mechanics	4,799	Q1; Q1	26	0.43
17	European Physical Journal Plus	Physics	3,304	Q1	24	0.40
18	Scientific Reports	Science & Technology - Other Topics	5,134	Q1	24	0.40
19	Acta Crystallographica Section E: Crystallographic Communications	Crystallography	-	-	23	0.38
20	Ceramics International	Materials Science	4,049	Q1	23	0.38

Resource: DAMAR (2022): 698

جدول ۳. پرکارترین حوزه‌های پژوهشی در مطالعات مشترک ایران و ترکیه

Rank	Research Area	RA (N)	A (%)	Rank	Research Area	RA (N)	A (%)
1	Physics	1,598	27,00	16	Optics	110	1,85
2	Engineering	1,032	17,44	17	Energy Fuels	107	1,80
3	Mathematics	619	10,46	18	Agriculture	103	1,74
4	Chemistry	595	10,05	19	General Internal Medicine	95	1,60
5	Materials Science	407	6,87	20	Pharmacology Pharmacy	87	1,47
6	Astronomy Astrophysics	392	6,62	21	Food Science Technology	86	1,45
7	Computer Science	256	4,24	22	Genetics Heredity	78	1,31
8	Science Technology Other Topics	251	4,32	23	Polymer Science	73	1,23
9	Environmental Sciences Ecology	230	3,88	24	Neurosciences Neurology	72	1,21
10	Mechanics	195	3,29	25	Plant Sciences	68	1,14
11	Water Resources	168	2,83	26	Metallurgy Metallurgical Engineering	65	1,09
12	Geology	133	2,24	27	Automation Control Systems	61	1,03
13	Thermodynamics	129	2,18	28	Telecommunications	56	0,94
14	Biochemistry Molecular Biology	116	1,96	29	Crystallography	55	0,93
15	Instruments Instrumentation	115	1,94	30	Acoustics	54	0,91

Resource: DAMAR (2022): 699

۵-۳. انجمن دوستی و پارلمانی ایران و ترکیه

انجمن‌های دوستی از سال ۱۹۶۵ با همکاری سازمان یونسکو ظهور یافتند و همواره در روابط و مناسبات فیما بین کشورهای نقش بارزی را ایفا نموده‌اند. این سازمان‌های غیردولتی از توانایی و ظرفیت خوبی در توسعه و گسترش میان جوامع علمی و فرهنگی کشورها، روابط دوستانه و کاهش خشونت و تحکیم و تثبیت صلح برخوردارند. نهادهای فعال جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور می‌توانند با فراهم آوردن امکان حضور شخصیت‌های فرهنگی، هنری، علمی و دانشگاهی و حتی ورزشی در انجمن‌های دوستی و نیز افزایش مشارکت بخش خصوصی، موجبات تقویت فعالیت انجمن‌های دوستی و برقراری ارتباط با مخاطبان کشورهای هدف گردند و تأثیر بسزایی در اجرای برنامه‌های فرهنگی مشترک موجب همبستگی بین فرهنگ‌ها شده و روابط دوستی میان کشورها در چارچوب انجمن دوستی ارتقا و توسعه می‌یابد. (Qarbi, 2019: 83-84) در واقع انجمن‌های دوستی به دو دلیل از اهمیت دوچندان برخوردار هستند.

نخست؛ این انجمن‌ها نهادی تخصصی و کارآمد در عرصه دیپلماسی غیررسمی و عمومی هستند که فلسفه وجودی آن‌ها توسعه روابط مردمی و دوستانه است.

دوم؛ این تشکل‌ها دارای رسالت تعریف‌شده‌ای در حوزه فرهنگ بود و یکی از مأموریت‌های اصلی و سازمانی آن‌ها بر اساس عرف بین‌المللی و اساسنامه‌های بومی آن‌ها، توسعه روابط فرهنگی بین دو کشور است. از آنجاکه انجمن‌های دوستی در دو عرصه کلیدی یعنی روابط میان ملت‌ها و محیط بین‌المللی به ایفای نقش می‌پردازند، حوزه فعالیت و کنشگری آن‌ها بسیار گسترده و وسیع ارزیابی می‌شود. به عبارت دیگر، به جز روابط سیاسی و نوع تعاملات رسمی که در حوزه اختیارات حاکمیتی هر کشور قرار دارد، این انجمن‌ها می‌توانند در سایر امور به‌ویژه در زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، علمی، دانشگاهی، اقتصادی، بهداشت و سلامت، امور بشردوستانه، محیط‌زیست و... به انجام فعالیت بپردازند. (Abolhassan Shirazi, 2017: 20) به عنوان یک نمونه از فعالیت‌های این انجمن‌ها می‌توان اظهار داشت که در ۵ آذر ۱۴۰۳، نشست هم‌اندیشی اعضای گروه دوستی ایران و ترکیه با برخی از مسئولان وزارت امور خارجه برگزار شد و در آن ضمن تأکید بر اظهارات مطرح‌شده، بر ارائه راهکاری کارشناسی از سوی اعضای گروه دوستی پارلمانی برای ارتقاء سطح تعاملات دو کشور ایران و ترکیه در سطوح مختلف اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و... و برگزاری این‌گونه جلسات تأکید کردند (پرتال خبرگزاری فارس، ۱۴۰۳). از سوی دیگر بایستی با توجه به نقش انجمن‌های دوستی پارلمانی میان دو کشور در گسترش و ارتقای روابط فرهنگی نیز اشاره نمود.

بر این اساس، گروه‌های دوستی پارلمانی ترکیه سازوکارهایی هستند که چگونگی توسعه همکاری‌ها و روابط بین مجالس قانون‌گذاری کشورها را مشخص می‌کنند و به منظور دسترسی به اهداف مذکور تأسیس شده‌اند؛ ایجاد روابط نزدیک بین کشورها و قوه مقننه سایر کشورها؛ برقراری ملاقات رسمی بر اساس منافع متقابل و تشویق به توسعه آن‌ها؛ تبادل دیدگاه‌ها؛ مشارکت و حضور فعال احزاب سیاسی در یک فضای دوستانه. افزون بر این، گروه‌های دوستی پارلمانی معمولاً ملاقات‌هایی با سفرای کشورهای مختلف ترتیب می‌دهند و همچنین در ملاقات‌های رسمی رئیس‌جمهوری یا نخست‌وزیر با کشورهای مرتبط حضور فعال دارند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۲: ۱۲ و ۱۴). همچنین، جمهوری اسلامی ایران نیز

با پایان یافتن جنگ تحمیلی و آغاز دوره سوم مجلس شورای اسلامی و با تأکید ریاست وقت مجلس شورای اسلامی، موضوع تشکیل گروه‌های دوستی پارلمانی در دستور کار قرار گرفت و در نهایت مورخ ۱۳۶۸/۷/۱۲ آیین‌نامه تشکیل گروه‌های دوستی پارلمانی به تصویب رسید.

گروه‌های دوستی پارلمانی جمهوری اسلامی ایران با اهداف مذکور تشکیل شدند: گسترش روابط پارلمانی؛ ایجاد زمینه‌های لازم برای ارتقای روابط؛ ارائه توصیه‌ها و پیشنهادهای بهره‌گیری از زمینه‌های موجود در توسعه روابط و ارتقای سطح روابط به حد مطلوب؛ کشف زمینه‌های لازم برای آشنایی دو ملت با تاریخ و فرهنگ یکدیگر. (Parliamentary Research Center of the Islamic, 2013: 18)

در همین زمینه می‌توان به دیدار رئیس مجلس شورای اسلامی در اردیبهشت ۱۴۰۳ با رئیس گروه دوستی پارلمانی ترکیه و ایران اشاره کرد. در این دیدار محمدباقر قالیباف خاطرنشان ساخت که بی‌شک جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ترکیه با توجه به سوابق تاریخی و قرابت فرهنگی از کشورهای بزرگ و مؤثر در منطقه غرب آسیا به شمار می‌روند و فرصت‌های بزرگی در توسعه روابط دوجانبه دارند. همچنین «کایهان تورکمن اوغلو»؛ رئیس گروه دوستی پارلمانی ترکیه و ایران نیز اظهار داشت: با توجه به مسئولیت مهمی که در گروه دوستی پارلمانی ترکیه و ایران داریم تلاش می‌کنیم با آگاهی بیشتر، دیدگاه صحیح‌تری در خصوص توسعه روابط سیاسی میان دو کشور داشته باشیم و تلاش داریم از طریق دیپلماسی پارلمانی زمینه را برای توسعه فرهنگی، اجتماعی و آموزشی فراهم کنیم. (donya-e-eqtesad, 2024)

چنانکه دیدیم، بسترهای فرهنگی میان ایران و ترکیه، از جمله توریسم، تعاملات علمی و انجمن‌های دوستی، نه تنها به درک متقابل کمک کرده‌اند بلکه به عنوان زیرساختی برای تقویت روابط اقتصادی نیز عمل کرده‌اند. این موضوع در بخش بعدی از طریق بررسی داده‌های تجاری، سرمایه‌گذاری و انرژی بیشتر تبیین خواهد شد.

۶. بررسی مبادلات اقتصادی بین ایران و ترکیه

۶-۱. مبادلات اقتصادی- تجاری در حوزه صادرات و واردات

ترکیه و ایران طی دهه گذشته موفق شده‌اند روابط اقتصادی خود را از رقابت‌های منطقه‌ای خود جدا کنند، اما در عین حال، همکاری‌های اقتصادی به‌طور غیرمستقیم به محدودیت ژئوپلیتیکی کمک کرده است، تا حدی برای محافظت از منافع اقتصادی مشترک آن‌ها. از نظر شایستگی‌های اقتصادی که هر یک می‌توانند به یکدیگر ارائه دهند، ترکیه ایران را به‌عنوان یک منبع راهبردی برای تأمین نفت خام و گاز طبیعی می‌داند که برای امنیت انرژی و تلاش‌های متنوع سازی آن ضروری است. جمعیت قابل توجه ایران نیز آن را به بازار مهمی برای صادرات غیرنفتی خود تبدیل کرده است. علاوه بر این، ترکیه به‌طور فزاینده‌ای از ایران به‌عنوان مسیر ترانزیتی به سمت بازارهای آسیای مرکزی استفاده می‌کند. برای ایران، ترکیه بزرگ‌ترین واردکننده گاز طبیعی و واردکننده کلیدی نفت خام این کشور است.

این یک دروازه اقتصادی آینده به سمت بازارهای انرژی و انرژی غیرنفتی اروپا است. ترکیه همچنین میراث این را دارد که یک کانال پشتیبان اقتصادی برای ایران در مواقع بحران باشد. در طول جنگ هشت ساله بین عراق و ایران، ترکیه به ایران در تأمین نیازهای اقتصادی و زمانی که در خلیج فارس به دلیل اختلالات دریایی با

مشکلاتی مواجه شد، کمک کرد. به تازگی در سال ۲۰۱۲، ترکیه از طریق یک طرح بزرگ نقش حیاتی در کمک به ایران برای دور زدن تحریم‌ها ایفا کرد. شامل پرداخت هزینه نفت و گاز طبیعی ایران با طلا. نقش ترکیه به عنوان یک کانال اقتصادی پشتیبان در حال افزایش است زیرا ایران دوباره با فشارهای اقتصادی ناشی از تحریم‌های ایالات متحده مواجه است. تحکیم روابط اقتصادی بین ترکیه و ایران پس از اعمال تحریم‌های آمریکا در سال ۲۰۱۸، بحث‌های غالب در دیدارهای مقامات دولتی ترکیه و ایران بوده است. اگر ایران بی‌ثبات شود، این فشارها فرصت‌های اقتصادی را نیز برای ترکیه فراهم می‌کند. به عنوان مثال، بسیاری از شهروندان ایرانی در سال ۲۰۱۹ در بخش املاک و مستغلات ترکیه سرمایه‌گذاری کردند. ایرانیان پس از عراقی‌ها دومین ملیتی بودند که با ۵۴۳۲ واحد ملک خریداری کردند. شهروندان ایرانی در سال گذشته با ۹۷۸ شرکت اولین شرکت‌هایی بودند که در ترکیه شرکت کردند. حدود ۶۰۰ شرکت ایرانی در بخش اقتصادی فعالیت می‌کنند.

(Badawi, 2020)

همان‌طور که اشاره شد، طی دهه گذشته، علیرغم اولویت‌های مختلف سیاست خارجی و گاه منافع متضاد، روابط تجاری و اقتصادی بین ایران و ترکیه ادامه داشته است. سطح مبادلات تجاری ایران و ترکیه در سال ۲۰۱۲ به ۲۲ میلیارد دلار رسید. اما تحریم‌های آمریکا علیه ایران در اواخر سال ۲۰۱۸، کووید، تصمیم ترکیه برای کاهش واردات نفت خام و انرژی از ایران و... باعث حجم تجارت دوجانبه شد. بین ترکیه و ایران بین سال‌های ۲۰۱۹-۲۰۲۲ به کمتر از ۱۰ میلیارد دلار کاهش می‌یابد. در سازوکارهای همکاری دوجانبه، علاوه بر شورای تجاری ترکیه و ایران که در سال ۲۰۰۱ تأسیس شد، کمیسیون مشترک اقتصادی (JEC) نیز مهم است. بیست و هشتمین نشست JEC بین ترکیه و ایران در سپتامبر ۲۰۲۱ برگزار شد (مانی به ونش، ۱۴۰۲). مبادلات تجاری ایران و ترکیه در هشت ماهه نخست سال ۲۰۲۳ نسبت به مدت مشابه سال قبل ۱۹ درصد کاهش داشته و به ۳/۴۹ میلیارد دلار رسیده است. ترکیه از ژانویه تا آگوست ۲۰۲۳ بیش از ۱/۹۴۶ میلیارد دلار کالا به ایران صادر کرده و بیش از ۱/۵۴۴ میلیارد دلار کالا از ایران وارد کرده است.

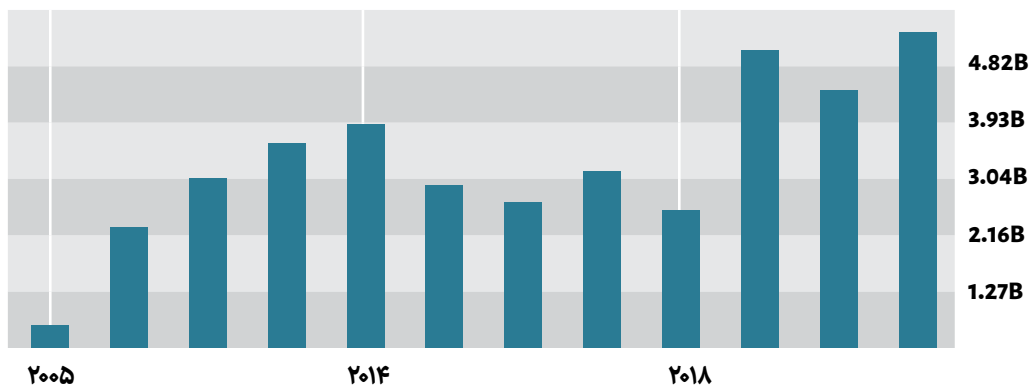
جدول ۴. روابط اقتصادی و بازرگانی ترکیه و ایران

۲۰۲۳	۲۰۲۲	۲۰۲۱	۲۰۲۰	
۳,۳۱	۳,۰۷	۲,۷۷	۲,۲۵	صادرات
۲,۱۸	۳,۳۵	۲,۸۲	۱,۱۹	واردات
۵,۴۹	۶,۴۲	۵,۵۹	۳,۴۴	حجم
۱,۱۳	-۰,۲۸	-۰,۰۵	۱,۰۶	تعادل

منبع: مؤسسه آمار ترکیه (میلیارد دلار آمریکا)

این ارقام نشان می‌دهد که ترکیه سومین مشتری بزرگ صادرات ایران است، در حالی که صادرات ایران به ترکیه با ۲۳ درصد افزایش سالانه به ۷/۵ میلیارد دلار رسیده است.

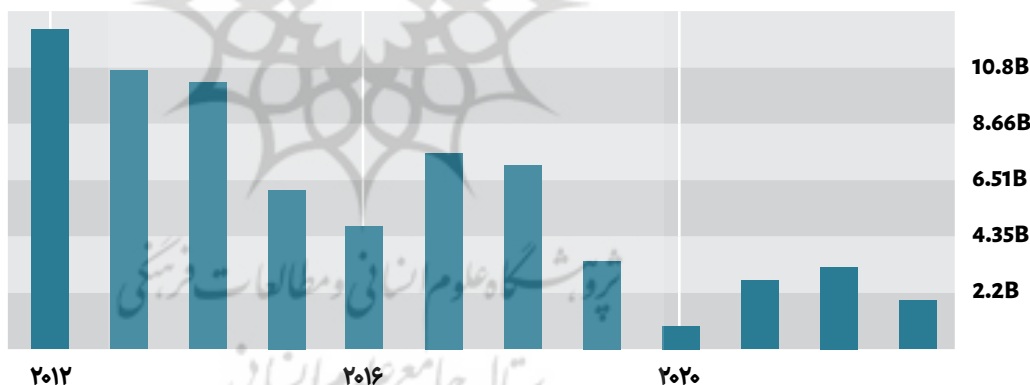
نمودار ۲. واردات ایران از ترکیه

Source: tradingeconomics, (2024)

بر اساس پایگاه داده تجارت بین‌الملل سازمان ملل متحد COMTRADE، واردات ایران از ترکیه در سال ۲۰۲۱ بالغ بر ۵٫۲۹ میلیارد دلار بوده است.

نمودار ۳. واردات ترکیه از ایران

Source: tradingeconomics, (2024)

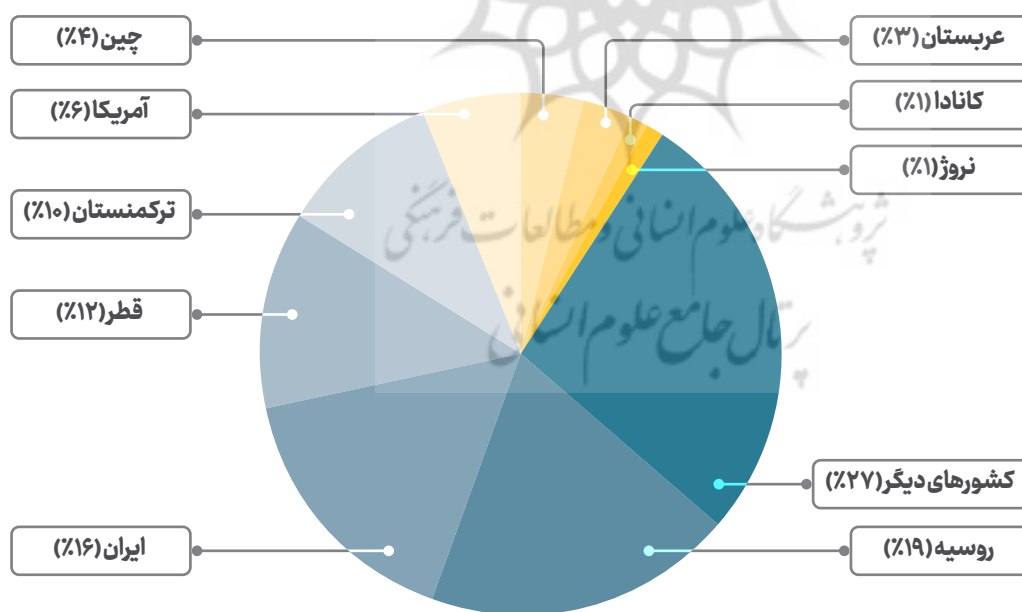
بر اساس گزارش اتاق مشترک بازرگانی ایران و ترکیه، صادرات اصلی ترکیه به ایران شامل؛ راکتورهای هسته‌ای، دیگ بخار، الیاف مصنوعی و مصنوعی، ماشین‌آلات و دستگاه‌های الکتریکی، روغن تخمه آفتابگردان، روغن گلرنگ، تراکتورهای جاده‌ای، نیمه‌تریلرها و ذرت دامی، محصولات کشاورزی، سنگ معدن فلزی، پلاستیک و کودهای شیمیایی، مواد معدنی و محصولات صنایع شیمیایی و صنایع وابسته است. همچنین عمده واردات ترکیه از ایران محصولات پتروشیمی، پلیمرها، سیمان، پسته، خرما، کشمش، هندوانه و آب‌میوه، مواد غذایی، گاز طبیعی مایع، آلومینیوم در شمش و محصولات نیمه‌تمام آهن یا فولاد هستند. (iranturkeyjcc, 2024)

۲-۶. مبادلات اقتصادی ایران و ترکیه در حوزه انرژی

ایران دارای بزرگ‌ترین ذخایر اثبات‌شده نفت و گاز در جهان است. ترکیه ایران را به‌عنوان یک منبع راهبردی برای تأمین نفت خام و گاز طبیعی، امنیت انرژی و کمک به نقش خود به‌عنوان یک قطب انرژی منطقه‌ای می‌داند. ایران همچنین ترکیه را دروازه‌ای اقتصادی برای ورود به بازارهای انرژی اروپا می‌داند و احتمالاً در مراکز گازی آینده و پروژه‌های گازرسانی به اروپا در ترکیه مشارکت خواهد کرد. برای تهران، ترکیه همچنان بزرگ‌ترین واردکننده گاز طبیعی و واردکننده مهم نفت خام است و با وجود کاهش سهم ایران از واردات گاز ترکیه، قرارداد فعلی گاز در سال ۲۰۲۶ به پایان می‌رسد. سال گذشته (۲۰۲۲) دو کشور بر توسعه این گاز تأکید کردند. همکاری در زمینه انرژی ایران آمادگی خود را برای تأمین انرژی پایدار به ترکیه از طریق صادرات گاز اعلام کرده است و در این زمینه توافق شده است که مذاکرات برای تمدید قرارداد صادرات گاز ایران به ترکیه برای ۲۵ سال آینده و افزایش میزان صادرات گاز در این زمینه انجام شود. (Ramezani Bonesh, 2023)

بنابراین با در نظر گرفتن نقش مهم ایران به‌عنوان تولیدکننده انرژی، و موقعیت ایده آل ژئوپلیتیکی ترکیه به‌عنوان مجرای کلیدی بازارهای غربی، همکاری در سیاست انرژی به‌عنوان یک امر منطقی برای هر دو بازیگر دنبال می‌شود. (Kalehsar, 2015: 1)

نمودار ۴. آمار واردات گاز طبیعی ترکیه در سال ۲۰۲۳

Resource: Republic of Türkiye Ministry of Energy and Natural Resources (2023)

در سال ۱۹۹۶، ترکیه قراردادی را برای واردات گاز از ایران امضا کرد که ایران را ملزم به حمل سالانه ده میلیارد متر مکعب (میلیارد متر مکعب) کرد. داده‌های EMRA نشان می‌دهد که تا سال ۱۹۹۹، ترکیه ۱۲/۳۸۲ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی مصرف کرده و در پایان سال ۲۰۱۹، ترکیه ۲/۸۱ میلیارد متر مکعب گاز

طبیعی از طریق خط لوله وارد کرده است، در حالی که ۱/۸۷ میلیارد مترمکعب به‌عنوان LNG در نوامبر ۲۰۱۹ خریداری شده است. کل مصرف گاز ترکیه با کاهش ۱۵/۸ درصدی به حدود ۳/۴۴ میلیارد متر مکعب در نوامبر ۲۰۱۹ از حدود ۴/۰۹ میلیارد متر مکعب در نوامبر ۲۰۱۸ رسید. یک‌چیز، قیمت و کیفیت گاز وارداتی ایران هرگز برای ترکیه مطلوب نبود. در مقایسه با گاز روسیه و آذربایجان، عرضه ایران به‌طور مداوم بسیار گران‌تر بود، ترکیه گاز را از طریق خطوط لوله از روسیه، آذربایجان و ایران وارد می‌کند. در سال ۲۰۱۸، آنکارا ۲۳/۶ میلیارد متر مکعب از روسیه، ۷/۹ میلیارد متر مکعب از ایران و ۷/۵ میلیارد متر مکعب از آذربایجان گاز وارد کرده است. در حال حاضر ایران به‌جز صادرات گاز به ترکیه و عراق متقاضی عمده دیگری ندارد. ایران تا سال ۲۰۱۹ ده میلیون مترمکعب گاز طبیعی به ترکیه و بیست و پنج میلیون مترمکعب به عراق صادر می‌کند. اگرچه اکثر کشورهای همسایه ظرفیت بازار خوبی برای گاز طبیعی ایران دارند، اما پروژه‌های انتقال گاز ایران ناقص مانده‌اند. با توجه به افزایش افت فشار در برخی از فازهای پارس جنوبی و خروج توتال و CNPC از فاز یازده پارس جنوبی، ایران در نظر دارد در این فاز از سرمایه و فناوری شرکت‌های داخلی استفاده کند. اما نکته مهم این است که منابع مالی و فناوری شرکت‌های داخلی نمی‌تواند پاسخگوی خواسته‌های فاز باشد. نتیجه نهایی کاهش نفوذ ایران در بازار انرژی خواهد بود. (Shokri Kalehsar, 2023)

۳-۶. همکاری‌های ایران و ترکیه در حوزه سرمایه‌گذاری

در حوزه سرمایه‌گذاری ترکیه و ایران در دو دهه اخیر همکاری‌های زیادی داشته‌اند. از جمله توافقنامه تجارت ترجیحی (TTA) بین ترکیه و ایران در ژانویه ۲۰۱۵ به‌منظور توسعه و تشویق روابط اقتصادی و تجاری، کاهش برخی از تعرفه‌ها و حذف موانع غیر تعرفه‌ای و موانع تعرفه‌ای اجرا شد. پس از سفر رجب طیب اردوغان به تهران در سال ۲۰۲۲، ایران و ترکیه هشت سندهمکاری و یادداشت تفاهم از جمله «همکاری جامع بلندمدت بین ترکیه و ایران»، حمایت از کسب‌وکارهای کوچک و ساخت پارک‌های علمی، همکاری در بخش محیط‌زیست، امضا کردند. توسعه همکاری‌ها در زمینه انرژی و تسهیل معاملات بانکی و سرمایه‌گذاری. اکنون با توجه جدی‌تر آنکارا و تهران به نقشه راه همکاری‌های بلندمدت دو کشور، همکاری‌ها و تعاملات دوجانبه در حوزه بانکی و سرمایه‌گذاری بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. بر اساس گزارش موسسه آمار ترکیه، ایرانیان طی هفت‌ماهه نخست سال ۲۰۲۰، ۳۱۶۸ خانه در ترکیه خریداری کرده‌اند و به بزرگ‌ترین سرمایه‌گذار املاک در این کشور همسایه تبدیل شده‌اند. (Middle East Political and Economic Institute, ND)

تخمین زده می‌شود که ۸۹ شرکت ترکیه‌ای با سرمایه ترکیه در ایران فعال هستند، هرچند آمار دقیق و رسمی وجود ندارد. با این حال، بسیاری از شهروندان ایرانی در بخش املاک و مستغلات ترکیه سرمایه‌گذاری کرده‌اند. شرکت‌های مستقر در امارات نیز فعالیت‌های ترکیه‌ای را تأسیس کرده‌اند. علاوه بر این، بسیاری از مهاجران ایرانی و ایرانیان دیاسپورا در بازاریابی و تجارت عمده و خرده‌فروشی، تجاری و صنعتی، سپرده‌گذاری در بانک‌ها و خرید سهام سرمایه‌گذاری کرده‌اند. (Köroğlu & Arslan, 2021: 14)

در چند سال اخیر، ایرانیان پس از عراقی‌ها در خرید خانه در ترکیه رتبه دوم و در درخواست شهروندی ترکیه

از طریق سرمایه‌گذاری رتبه اول را دارند. علاوه بر این، در شش‌ماهه اول سال ۲۰۱۹، در بین خارجی‌هایی که با افتتاح شرکت در ترکیه سرمایه‌گذاری مستقیم داشته‌اند، رتبه اول را نیز به خود اختصاص داده‌اند. (Dailysabah, 2019)

بر اساس برخی برآوردها، طی ۸ سال گذشته، ایرانیان بیش از ۶۶۰۰ شرکت در ترکیه تأسیس کرده‌اند و نزدیک به ۳۷۰۰۰ ملک در این کشور خریداری کرده‌اند. تعداد مشاغل سرمایه‌گذاری شده ایرانی ثبت‌شده در ترکیه در سال ۲۰۲۲ به ۱۳۰۰ رسید. در شش‌ماهه اول سال ۲۰۲۳، این روند ادامه یافت. ۴۱۷ شرکت ایرانی دیگر در ترکیه تأسیس شد، درحالی‌که ایرانیان ۲۶۵۵ ملک دیگر خریداری کردند. ایران و ترکیه همچنان پتانسیل‌های متفاوتی برای همکاری بیشتر در قالب نهادها و سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی دارند. همکاری دو کشور در بانک تجارت و توسعه سازمان‌های اقتصادی (ETDB) توسط سه عضو مؤسس سازمان همکاری اقتصادی (اکو) ایران، پاکستان و ترکیه و تأمین منابع مالی برای پروژه‌ها و برنامه‌های عضو کشورها به نفع مبادلات چندجانبه است. (Özdemir, 2023: 12)

۷. رویکرد چندجانبه‌گرایی در روابط جمهوری اسلامی ایران و ترکیه

ترکیه یکی از کشورهایی است که به‌طور فعال در فرایندهای چندجانبه‌گرایی فرهنگی مشارکت دارد. ترکیه از زمان تأسیس جمهوری خود، تلاش کرده است تا خود را به‌عنوان پلی بین شرق و غرب معرفی کند و روابط فرهنگی و اقتصادی خود را با کشورهای مختلف گسترش دهد. ترکیه با عضویت در نهادهایی نظیر سازمان ملل، سازمان همکاری اسلامی (OIC)، و ناتو، سعی کرده است که از ظرفیت‌های چندجانبه‌گرایی فرهنگی برای گسترش روابط اقتصادی و تجاری خود بهره‌برداری کند. علاوه بر این، ترکیه در تلاش است که به‌عنوان یک بازیگر اصلی در منطقه بالکان، خاورمیانه و قفقاز شناخته شود و با کشورهای مختلف در این مناطق همکاری‌های فرهنگی و اقتصادی برقرار کند. (Aydin, 2021: 3)

ایران نیز در چارچوب‌های مختلف چندجانبه‌گرایانه درگیر است، به‌ویژه در زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی. ایران با کشورهای اسلامی از طریق سازمان همکاری‌های اسلامی (OIC) و با کشورهای آسیایی از طریق سازمان همکاری شانگهای (SCO) روابط فرهنگی و اقتصادی دارد. اما چالش‌های سیاسی و تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی مانع از آن شده است که ایران بتواند به‌طور مؤثر از تمام ظرفیت‌های فرهنگی خود برای ایجاد روابط اقتصادی گسترده‌تر بهره‌برداری کند. به‌علاوه، ایران در سیاست خارجی خود، اولویت بیشتری به حفظ هویت اسلامی و انقلابی خود داده است که این امر می‌تواند مانع از استفاده تمام‌عیار از ظرفیت‌های چندجانبه‌گرایی فرهنگی شود. (Keshavarzian, 2019: 25)

با این حال هر دو کشور در تلاش هستند تا با کاربست رویکرد چندجانبه‌گرایی در روابط خود در سطوح منطقه‌ای و بین‌الملل منافع بیشتری را در حوزه‌های مختلف به دست آورند. از این رو ایران و ترکیه به دنبال بهره‌برداری از فرصت‌های موجود در چارچوب سازمان‌های اقتصادی منطقه‌ای مانند سازمان همکاری اقتصادی (ECO) هستند. این سازمان بستری برای توسعه همکاری‌های اقتصادی میان کشورهای منطقه فراهم کرده و به تحکیم پیوندهای تجاری و سرمایه‌گذاری کمک می‌کند. (Hakimian, 2021: 6) در زمینه

امنیتی، هر دو کشور بر اهمیت همکاری در مبارزه با تروریسم تأکید دارند. مذاکرات چندجانبه در بحران سوریه نشان‌دهنده تلاش مشترک آن‌ها برای یافتن راه‌حل‌های سیاسی است. (Tahiroğlu, 2022: 1) از طرفی دیگر در حوزه انرژی، همکاری‌های چندجانبه بین ایران و ترکیه با هدف افزایش بهره‌وری و امنیت انرژی در حال گسترش است. این همکاری‌ها شامل پروژه‌های مشترک انتقال انرژی و توسعه زیرساخت‌های انرژی پاک می‌شود. (Yildiz, 2021: 11)

چنانکه پیشتر نیز بررسی شد، تبادلات فرهنگی و آموزشی بین دو کشور نیز بخشی از راهبرد چندجانبه‌گرایی است. این تعاملات فرهنگی می‌تواند به تقویت فهم و همکاری متقابل کمک کند و چالش‌های اجتماعی را کاهش دهد. (Sarihan, 2022: 9) با توجه به تغییرات دینامیک در منطقه و جهان، ایران و ترکیه از طریق چندجانبه‌گرایی به دنبال تثبیت موقعیت خود و افزایش نفوذ منطقه‌ای هستند. این راهبرد به آن‌ها امکان می‌دهد تا در تحولات بین‌المللی جایگاه مناسبی پیدا کنند. (Aras & Ozbay, 2023: 3) درنهایت، چندجانبه‌گرایی به‌عنوان یک رویکرد راهبردی، به ایران و ترکیه کمک می‌کند تا هم‌زمان روابط دوجانبه خود را تقویت کرده و از نفوذ و تأثیرگذاری بیشتری در منطقه برخوردار شوند. از طرفی دیگر میزان تأثیرگذاری روابط فرهنگی بین ایران و ترکیه بر مناسبات اقتصادی آن‌ها نسبت به روابط ایران در این حوزه با سایر کشورها به دلایل مختلفی متفاوت است.

درواقع هرچند اشتراکات فرهنگی به‌طور طبیعی می‌توانند نقش مثبتی در تقویت روابط اقتصادی ایفا کنند، اما در خصوص گستردگی روابط فرهنگی ایران و ترکیه و عدم توسعه این نوع روابط با سایر کشورها وجود عوامل مختلفی مانند سیاست‌های داخلی و خارجی، تحریم‌ها، جغرافیا، و سیاست‌های راهبردی نیز به‌شدت در این زمینه تأثیرگذار هستند. ایران با اتخاذ سیاست خارجی مبتنی بر رویکرد اسلامی و انقلابی از بین کشورهای همسایه و هم‌جوار بیشترین ارتباطات فرهنگی را با ترکیه دارا است. از طرفی دیگر این کشور به‌دلیل فشار تحریم‌های بین‌المللی از یکسو و فعالیت کم‌رنگ ایران در رویدادهای فرهنگی بین‌المللی در جهت ارائه تصویر مثبت بین‌المللی و استفاده از ابزارهای فرهنگی برای توسعه روابط و دیپلماسی موجب شده است تا این کشور با تأکید و تمرکز بر اشتراکات فرهنگی با ترکیه مؤلفه‌های فرهنگی را در حوزه مبادلات اقتصادی توسعه دهد.

۸. تأثیر مبادلات فرهنگی بر توسعه روابط اقتصادی ایران و ترکیه

چندجانبه‌گرایی فرهنگی به معنای تعاملات و همکاری‌های گسترده‌تر میان چندین کشور در زمینه‌های فرهنگی است و می‌تواند بر توسعه مبادلات اقتصادی بین ایران و ترکیه تأثیر بسزایی داشته باشد. شایان‌ذکر است که متغیرهای فرهنگی مهمی بر روابط ایران و ترکیه تأثیرگذار است که در صورت رفع موانع و توجه بیشتر به این متغیرها می‌تواند به توسعه روابط اقتصادی و در سایه آن روابط امنیتی و سیاسی نیز امیدوار بود. در نمودار ۵ به این متغیرها اشاره شده است.

نموار ۵. متغیرهای فرهنگی مؤثر بر روابط ایران و ترکیه

منبع: کولایی و نبوی (۱۳۹۹): ۷-۱۵

بنابراین در صورت بررسی و تمرکز بیشتر بر روی متغیرهای مؤثر بر روابط بین دو کشور می‌تواند زمینه‌همکاری‌های بیشتر را فراهم کند. بدین ترتیب این نوع همکاری می‌تواند به تبادل تجربیات فرهنگی، هنری و علمی میان دو کشور منجر شود و موجب فهم بهتری از نیازها و اولویت‌های یکدیگر گردد. ایجاد نمایندگی‌های مشترک فرهنگی، برگزاری جشنواره‌های هنری و ادبی و همکاری‌های آموزشی می‌تواند بستر مناسبی برای گسترش روابط اقتصادی فراهم کند. با تعریف و ترویج هویت‌های مشترک فرهنگی و همکاری در پروژه‌های فرهنگی، درک متقابل و اعتماد بین دو کشور تقویت می‌شود که این موارد خود می‌تواند پایه‌های همکاری‌های اقتصادی را مستحکم‌تر کند. علاوه بر این، چندجانبه‌گرایی فرهنگی می‌تواند به جذب سرمایه‌گذاری‌های مشترک و پروژه‌های اقتصادی بین دو کشور کمک کند. هنگامی که فرهنگی از دو کشور با یکدیگر ترکیب می‌شود، فرصت‌هایی برای همکاری در صنایع خلاق مانند گردشگری، هنر و فناوری‌های نوین به وجود می‌آید. این همکاری‌ها می‌توانند منجر به راه‌اندازی کسب‌وکارهای مشترک و بهره‌برداری از بازارهای جدید شوند. همچنین، از آنجاکه توسعه فرهنگی و اقتصادی به یکدیگر وابسته‌اند، این نوع همکاری می‌تواند به ایجاد یک فضای پایدار و رونق اقتصادی میان ایران و ترکیه کمک کند و در نهایت به تقویت روابط دوجانبه در سایر زمینه‌ها نیز منجر شود.

نمودار ۶. تأثیر مبادلات فرهنگی بر توسعه روابط اقتصادی بین ایران و ترکیه

منبع: نویسندگان

همان‌طور که یافته‌های پژوهش نشان داد، مبادلات فرهنگی به ایجاد شناخت بهتر میان مردم و دولت‌های ایران و ترکیه کمک می‌کند. این شناخت حاصل تلاش‌های فرهنگی، از جمله تبادل هیئت‌های علمی، هنری و دینی است. این تعاملات می‌تواند به کاهش سو تفاهات و نگرش‌های منفی به خصوص در حوزه اختلافات قومی نسبت به یکدیگر منجر شود و فضایی مثبت برای همکاری‌های اقتصادی فراهم کند. از این رو ایجاد نهادهای مشترک فرهنگی، مانند مراکز فرهنگی، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی در هر دو کشور می‌تواند به تقویت روابط اقتصادی منجر شود. این نهادها با آموزش زبان، تاریخ و فرهنگ دو کشور، سعی در ایجاد بستر مشترکی برای همکاری‌های علمی و اقتصادی دارند و به تبادل دانش و تجربه کمک می‌کنند. در بخش مبادلات اقتصادی روابط ایران و ترکیه

در حوزه سرمایه‌گذاری نشان داد که سرمایه‌گذاری‌ها بین دو کشور مذکور اغلب یک‌سویه بوده است. در واقع بیشتر سرمایه‌گذاری‌ها در ترکیه و در حوزه املاک و مستغلات بوده است. بدین روی، مبادلات فرهنگی می‌تواند به جذب سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی کمک کند. شناخت بیشتر نسبت به فرهنگ و بازار یکدیگر باعث می‌شود که سرمایه‌گذاران با اطمینان بیشتری در پروژه‌های مشترک اقتصادی سرمایه‌گذاری کنند. این امر می‌تواند به توسعه زیرساخت‌ها و افزایش فرصت‌های شغلی منجر شود. از طرفی دیگر

مناسبات فرهنگی قوی به تسهیل مذاکرات برای ایجاد توافقات تجاری کمک می‌کند. هنگامی که دو کشور دارای روابط فرهنگی نزدیک هستند، تمایل بیشتری به همکاری‌های تجاری و ایجاد توافقات دوجانبه دارند. این توافقات می‌تواند شامل حوزه‌های مختلف اقتصادی باشد، از جمله تجارت کالا، خدمات و پروژه‌های مشترک. همچنین در حوزه گردشگری و ترانزیت نیز مبادلات فرهنگی می‌تواند تأثیرگذار باشد. گردشگران به دلیل علاقه به فرهنگ، تاریخ و نقاط دیدنی یکدیگر، تمایل به سفر به کشور دیگری دارند. توسعه صنعت گردشگری نه تنها به درآمدزایی برای هر کشور کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز تعاملات اقتصادی و فرهنگی بیشتری نیز می‌شود. در خصوص ایران و ترکیه نیز به دلیل نزدیکی جغرافیایی و فرهنگ و مشاهیر مشترک توسعه گردشگری می‌تواند برای هر دو کشور پر درآمد باشد.

یک ارتباط قوی فرهنگی می‌تواند زمینه‌ساز تبادل فناوری و نوآوری میان دو کشور باشد. با برقراری مراکز تحقیق و توسعه مشترک، دانشجویان و پژوهشگران دو کشور می‌توانند در زمینه‌های علمی و فناوری همکاری کنند و راه‌حل‌های نوآورانه‌ای برای چالش‌های مشترک پیدا کنند. با معرفی برنامه‌های تبادل دانشجویی و هیئت‌های علمی، دو کشور می‌توانند شاهد بهبود کیفیت آموزشی و نوآوری در سیستم‌های آموزشی خود باشند. این امر موجب می‌شود که نیروی کار ماهر و گزیده‌تری برای صنایع و اقتصادهای دو کشور ایجاد شود. مبادلات فرهنگی به معرفی فرهنگ و کالاهای محلی دو کشور کمک می‌کند. با ترویج محصولات فرهنگی، هنری و صادرات کالاهای بومی، هر کشور می‌تواند ضمن شناخت بهتر از یکدیگر، به رونق اقتصادی و تبادل محصولات خود پرداخته و در نهایت روابط تجاری را تقویت کند. در نهایت، مبادلات فرهنگی می‌تواند به توسعه پایدار روابط اقتصادی کمک کند. با ایجاد بسترهای مناسب برای همکاری‌های فرهنگی و اجتماعی، دو کشور می‌توانند به تحکیم روابط خود پرداخته و به یک تقابل سازنده و پایدار دست پیدا کنند. این نوع همکاری باعث می‌شود که دو کشور در برابر چالش‌های منطقه‌ای و جهانی مقاوم‌تر شوند. از این تحلیل‌ها چنین برمی‌آید که هرچند تحریم‌ها و چالش‌های سیاسی بر روابط اقتصادی سایه افکنده‌اند، اما اشتراکات فرهنگی و مسیرهای ارتباطی چندجانبه، ظرفیت مهمی برای بازتعریف همکاری‌های اقتصادی فراهم کرده‌اند. اما با وجود این یک سری موانع بر سر راه دیپلماسی فرهنگی دو کشور وجود دارد که در ادامه به آن اشاره شده است:

دسته‌بندی	شرح مانع	تحلیل
ساختاری نهادی	ضعف نهادهای متولی	نهادهای فرهنگی ایران مانند سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی یا رایزنی‌های فرهنگی از لحاظ بودجه، منابع انسانی و شبکه‌سازی بین‌المللی قابل‌مقایسه با نهادهایی مانند مؤسسه «یونس امره» ترکیه نیستند. این امر توان مانور فرهنگی ایران را در عرصه بین‌الملل محدود کرده است.
	فقدان راهبرد جامع فرهنگی	ایران فاقد یک راهبرد منسجم فرهنگی است که در تعامل با سیاست خارجی و نهادهای مختلف داخلی عمل کند، درحالی‌که ترکیه سیاست نئوعثمانی‌گری را در قالب یک راهبرد فرهنگی ژئوپلیتیکی دنبال می‌کند.
سیاسی امنیتی	رقابت ژئوپلیتیکی منطقه‌ای	درگیری منافع سیاسی و نظامی در مناطقی مانند سوریه، قفقاز و آسیای مرکزی سبب رقابت امنیتی شده و فضای بی‌اعتمادی میان دو کشور را افزایش داده است. این بی‌اعتمادی به‌طور مستقیم بر همکاری‌های فرهنگی سایه افکنده است.
	تحریم‌های اقتصادی علیه ایران	تحریم‌ها موجب محدودیت ایران در بهره‌گیری از ابزارهای نرم مانند تبادل فرهنگی، اعزام دانشجوی، سرمایه‌گذاری در رسانه و تورسم فرهنگی شده‌اند؛ مزیتی که ترکیه از آن برخوردار است.
تاریخی هویتی	رقابت تاریخی صفوی عثمانی	پیشینه تاریخی رقابت امپراتوری‌های ایران و عثمانی بر ذهنیت نخبگان و ملت‌ها تأثیر گذاشته و مانع شکل‌گیری اعتماد فرهنگی بلندمدت شده است.
	تمایز دهرویت فرهنگی مذهبی	ایران برهویت شیعی ایرانی تأکید دارد، درحالی‌که ترکیه بر گفتمان سنی نئوعثمانی تکیه دارد. این تمایز موجب واگرایی گفتمانی در حوزه فرهنگ شده است.
اجتماعی مردمی	کلیشه‌ها و تصورات منفی متقابل	وجود تصورات قالبی درباره مردم و فرهنگ کشور مقابل، سطح تعاملات فرهنگی مردمی را کاهش داده و فضا را برای دیپلماسی فرهنگی رسمی نیز تنگ کرده است.
	محدودیت زبان مشترک فرهنگی	فقدان گفت‌وگوی فرهنگی مستمر، برنامه‌های مشترک میان دانشگاه‌ها، نخبگان و نهادهای مردم‌نهاد، مانع از تعمیق ارتباطات فرهنگی شده است.
رسانه‌ای فناورانه	نفوذ رسانه‌ای نابرابر	ترکیه با استفاده از صنعت سریال‌سازی، شبکه‌های ماهواره‌ای و رسانه‌های اجتماعی، تصویر قدرتمندی از فرهنگ خود ارائه داده است؛ درحالی‌که ایران با محدودیت‌های زیرساختی و محتوایی مواجه است.
	فقدان برند فرهنگی جهانی از ایران	ترکیه موفق به جهانی‌سازی برندهایی نظیر «مولانا» «استانبول» و «غذاهای ترکی» شده، اما ایران در زمینه برندسازی فرهنگی در سطح جهانی عقب‌تر است.

نتیجه گیری

در این پژوهش، تأثیرات چندجانبه‌گرایی فرهنگی بر توسعه مبادلات اقتصادی میان ایران و ترکیه بررسی شد. نتایج تحقیق نشان می‌دهند که تعاملات فرهنگی، به‌ویژه از طریق همکاری‌های مشترک فرهنگی، دیپلماسی فرهنگی و تبادل تجربیات و ایده‌ها، می‌توانند نقش بسزایی در تقویت روابط اقتصادی دو کشور ایفا کنند. ایران و ترکیه به‌عنوان دو کشور همسایه با تاریخ و فرهنگ مشترک، از ظرفیت‌های فرهنگی زیادی برای ایجاد بستری مناسب جهت گسترش مبادلات تجاری و اقتصادی برخوردار هستند. این ظرفیت‌ها نه تنها در راستای تقویت روابط دوجانبه، بلکه به‌عنوان ابزاری برای افزایش نفوذ و گسترش همکاری‌های منطقه‌ای نیز عمل کرده‌اند. چندجانبه‌گرایی فرهنگی، به‌عنوان یک راهبرد مؤثر در روابط بین‌المللی، می‌تواند به تسهیل روند مبادلات اقتصادی کمک کند. این پژوهش نشان داد که با تقویت روابط فرهنگی میان ایران و ترکیه، زمینه برای کاهش موانع فرهنگی و اجتماعی که ممکن است بر مبادلات تجاری تأثیر منفی بگذارد، فراهم می‌شود. همکاری‌های فرهنگی، همچون برگزاری نمایشگاه‌ها، جشنواره‌ها، تبادل هنرمندان و برنامه‌های آموزشی، موجب تقویت اعتماد متقابل میان مردم دو کشور و در نتیجه، کاهش موانع تجاری و افزایش همکاری‌های اقتصادی می‌گردد. این تعاملات فرهنگی همچنین می‌تواند به‌عنوان پل ارتباطی برای معرفی بازارهای یکدیگر به طرف‌های خارجی و افزایش صادرات و واردات کالا و خدمات عمل کند. علاوه بر این، در بخش بررسی حجم مبادلات فرهنگی و اقتصادی این تحقیق نشان داد که دیپلماسی فرهنگی و سرمایه‌گذاری در پروژه‌های فرهنگی مشترک می‌توانند به تقویت روابط سیاسی و اقتصادی میان دو کشور کمک کرده و موجب توسعه پایدار مبادلات اقتصادی شوند. در واقع کشورها زمانی که از طریق روابط فرهنگی به هم نزدیک‌تر می‌شوند، به راحتی می‌توانند در زمینه‌های تجاری و اقتصادی به توافقات جدیدی دست یابند که در سایر شرایط ممکن است پیچیده و دشوار به نظر برسند. به عبارت دیگر، همکاری‌های فرهنگی می‌توانند به‌عنوان محرکی برای افزایش تعاملات اقتصادی عمل کنند که این موضوع در روابط ایران و ترکیه به‌وضوح قابل مشاهده است. در این راستا، باید به این نکته توجه کرد که موفقیت همکاری‌های فرهنگی در توسعه مبادلات اقتصادی تنها به عوامل داخلی مربوط نمی‌شود، بلکه شرایط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی هر کشور نیز می‌تواند تأثیرات قابل توجهی بر روند این همکاری‌ها بگذارد. عواملی چون تغییرات سیاست‌های داخلی، وضعیت اقتصادی جهانی و تحریم‌ها می‌توانند بر تعاملات فرهنگی و در نتیجه بر روابط اقتصادی تأثیرگذار باشند. بنابراین، درک و مدیریت صحیح این عوامل از اهمیت بالایی برخوردار است تا از ظرفیت‌های فرهنگی به نحو احسن برای پیشبرد اهداف اقتصادی بهره‌برداری شود.

نتایج این پژوهش همچنین حاکی از آن است که ایران و ترکیه باید سیاست‌هایی را اتخاذ کنند که نه تنها برافزایش مبادلات اقتصادی، بلکه بر ارتقای همکاری‌های فرهنگی در سطح مردمی و دولتی تمرکز داشته باشد. ایجاد نهادهای مشترک فرهنگی، تسهیل سفرهای گردشگری و تبادل دانشجویی، و حمایت از پروژه‌های مشترک در حوزه‌های هنر، سینما، موسیقی و زبان می‌تواند به گسترش روابط دوجانبه کمک کند. این اقدامات نه تنها موجب افزایش سطح همکاری‌های اقتصادی می‌شود، بلکه از نظر نرم‌افزاری نیز به ایجاد محیطی پایدار و بر پایه اعتماد و احترام متقابل میان دو کشور منجر خواهد شد. در نهایت، این تحقیق

به‌وضوح نشان داد که چندجانبه‌گرایی فرهنگی می‌تواند به‌عنوان یک ابزار کلیدی در تقویت روابط اقتصادی و تجاری ایران و ترکیه عمل کند. با بهره‌برداری از ظرفیت‌های فرهنگی و گسترش همکاری‌های چندجانبه، این دو کشور قادر خواهند بود تا ضمن تسهیل مبادلات اقتصادی، زمینه‌ساز همکاری‌های بیشتری در سطح منطقه‌ای و جهانی شوند. در این مسیر، توجه به ابعاد فرهنگی و انسانی روابط بین‌المللی می‌تواند به توسعه روابط پایدار و بلندمدت کمک کرده و مبنای موفقیت‌های اقتصادی مشترک را فراهم آورد. در مجموع، تأثیر مبادلات فرهنگی بر توسعه روابط اقتصادی ایران و ترکیه بسیار قابل توجه است. این تأثیرات نه تنها بر شناخت متقابل و تسهیل روابط مؤثر است، بلکه می‌تواند به ایجاد فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی جدید نیز منجر شود. ادامه این روند نیازمند برنامه‌ریزی‌های دقیق و سیاست‌های هوشمندانه است.

در مجموع یافته‌های این پژوهش نشان داد که چندجانبه‌گرایی فرهنگی نقش قابل توجهی در گسترش مبادلات اقتصادی میان ایران و ترکیه ایفا می‌کند. روابط فرهنگی، از جمله تعاملات آموزشی، گردشگری، همکاری‌های علمی و دیپلماسی فرهنگی، زمینه‌ساز تقویت شناخت متقابل، کاهش سوءتفاهمات و ایجاد اعتماد میان دو کشور شده و به تسهیل سرمایه‌گذاری و توسعه همکاری‌های اقتصادی منجر می‌شود. بررسی داده‌های آماری و کیفی نشان داد که نزدیکی فرهنگی و تاریخی ایران و ترکیه، بستر مناسبی برای افزایش تعاملات تجاری و اقتصادی فراهم کرده است؛ هرچند میزان سرمایه‌گذاری‌ها هنوز عمدتاً یک‌سویه و نیازمند تعادل بیشتر است.

پیشنهادات پژوهش:

۱. ایجاد نهادهای فرهنگی مشترک نظیر مراکز زبان، دانشگاه‌ها و جشنواره‌های هنری مشترک برای تعمیق شناخت متقابل.
۲. توسعه زیرساخت‌های گردشگری مشترک با تمرکز بر جذابیت‌های فرهنگی و مذهبی مشترک جهت تقویت صنعت توریسم دوجانبه.
۳. طراحی پروژه‌های علمی و پژوهشی مشترک باهدف بهره‌برداری از ظرفیت‌های دانشگاهی و تحقیقاتی دو کشور در راستای اقتصاد دانش‌بنیان.
۴. حمایت از دیپلماسی فرهنگی غیررسمی از طریق انجمن‌های دوستی و تبادل هنرمندان، نویسندگان و فعالان اجتماعی.
۵. تدوین نقشه راه جامع فرهنگی-اقتصادی میان ایران و ترکیه با تمرکز برهم‌افزایی منابع فرهنگی برای توسعه پایدار.

در مجموع، تقویت پیوندهای فرهنگی، نه تنها به بهبود روابط اقتصادی میان ایران و ترکیه کمک می‌کند، بلکه می‌تواند الگویی برای روابط پایدار با دیگر کشورها نیز ارائه دهد. موفقیت در این مسیر نیازمند تدوین سیاست‌های هوشمندانه، رفع موانع ساختاری و بهره‌گیری بهینه از اشتراکات فرهنگی است.

References

1. Aydin, M. (2021). *Turkey and the Global Politics of Identity: From the End of Empire to the New World Order*. Oxford University Press.
2. Bayram, S. (2019), *Turkey-Iran Relations after the JDP*, Istanbul: Institut français d'études anatoliennes. <https://doi.org/10.4000/books.ifeagd.2934>
3. Cohen, R. (2008). *Global Diasporas: An Introduction*, Routledge. Published July 8, 2022 by Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203928943>
4. Dunne, T. & Schmidt, B. (2017). "International Relations Theories: Discipline and Diversity". Oxford University Press.
5. Fitzgerald, J. (2000). *The globalization of culture*. Cambridge University Press.
6. Keshavarzian, A. (2019). *Iranian Identity and Cosmopolitanism: Spheres of Belonging*. Palgrave Macmillan.
7. Köroğlu, S., & Arslan, B. (2021). Iran-Turkey Investment and Economic Cooperation Post-Sanctions: A Strategic Perspective, *Journal of Business Research*, 44(5), 572-586.
8. Liu, H., & Chen, H. (2019). "Cultural Diplomacy and Its Role in Enhancing International Trade Relations: The Case of China". *Journal of International Trade & Economic Development*, https://doi.org/10.1080/10670564.2018.1557951?urlappend=%3Futm_source%3Dresearchgate.net%26utm_medium%3Darticle. 28(4), 525-544.
9. Melissen, J. (2005). "The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations". Palgrave Macmillan.
10. Muhammet DAMAR (2022), how do Iranian and Turkish Researchers Collaborate? Business Intelligence based Decision Support Tool for Monitoring the Scientific Collaborations, *ktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24/2 (2022) 684-707
11. Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
12. Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Sage Publications.
13. Hakimian, H. (2021). *Economic Cooperation in the ECO: Opportunities and Challenges*.
14. Özdemir, B. (2023). Turkey-Iran Economic Relations and Investment Opportunities: A Comparative Approach, *Journal of International Trade and Economic Development*, 28(7), 854-872.
15. Ruggie, J. G. (1998). *Constructing the world polity: Essays on international institutionalization*. Routledge.
16. Roggema, J. (2015). *Cultural Diplomacy: A Strategy for Global Peace and Cooperation*, *Journal of International and Area Studies*, 22(2), 25-42.
17. Schimmelfennig, F. (2018). *European Integration (Theory and Practice)*. Oxford University Press.

17. Sen, A. (2006). *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. W.W. Norton & Company.
18. Singh Negi, Vijay(2018), CULTURAL DIPLOMACY AND ECONOMIC RELATIONS, IJCRT | Volume 6, Issue 1 March 2018
19. Sarihan, A. (2022). Cultural Exchanges between Turkey and Iran: A Path to Better Understanding.
20. Smith, S. (2001), "Foreign policy is what states make of it: social construction and international relations theory", *Foreign policy in a constructed world*, Vol.4: 38.
21. Tahiroğlu, M. (2022). Turkey-Iran Relations in the Context of Regional Security.
22. Yildiz, M. (2021). Energy Cooperation between Turkey and Iran: Opportunities for Mutual Benefit.
23. Shirazi, H. (2017). Cultural diplomacy and the role of friendship associations in international relations. *International Relations Studies*, 10(38), 9-38. (in Persian)
24. Bayrami, S., & Musapour, N. (2017). A comparative study of scientific policies in Turkey and Malaysia with a focus on humanities. *Political Research in the Islamic World*, 7(4), 59-87. (in Persian)
25. Heidari Chiane, R., & Ghasemi, V. (2016). A comparative study of tourism development policies with an emphasis on social relations between hosts and guests: Case study of Iran and Turkey. *Tourism Planning and Development*, 5(16), 31-46. (in Persian)
26. Derakhshandeh Lazerjani, M., & Dehshiri, M. (2018). Cultural multilateralism: An interactive model in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran. *Cultural Studies Quarterly*, 13(36), 37-65. (in Persian)
27. Shahbazi, S., et al. (2019). The impact of Iran-Turkey relations on the convergence process in the Middle East. *Political Research in the Islamic World*, 9(1), 165-189. (in Persian)
28. Shafagh, A., et al. (2019). Analyzing the capacities of Iran's scientific and technological diplomacy in Turkey. *Southwestern Asian Studies*, 2(5), 1-43. (in Persian)
29. Fakhari, R. (2022). Examining influential variables in Iran-Turkey relations. *Nations Research*, 7(75). (in Persian)
30. Ghorbani, M. (2019). Functions of friendship associations in the cultural diplomacy of the Islamic Republic of Iran. *Strategic Studies of Cultural Relations*, 5(11), 79-112. (in Persian)
31. Ghanbarlou, A. (2014). The role of cultural and ideological considerations in Turkey's foreign policy. *Central Eurasian Studies*, 7(1), 141-161. (in Persian)
32. Mortazavi Emami Zavareh, A., & Ebrahimi, M. (2018). A comparative study of cultural relations management models in the Islamic world (Case study: Iran, Saudi Arabia, and Turkey). *Strategic Studies of Cultural Relations*, 4(9), 7-113. (in Persian)

33. Nowrouzi, E., & Mehrabi Kooshki, R. (2020). Iran and strategic multilateralism based on science diplomacy: A comparative study of Iran, Turkey, Saudi Arabia, and Malaysia in international science and technology organizations. *Political Science*, 23(89), 121-158. Doi: 10.22081/PSQ.2020.69263. (in Persian)
34. Vaziri, I., & Sabouri, A. (2021). International scientific interactions as a driver of science and technology diplomacy. *Science Cultivation*, 12, 13-20. DOR: 20.1001.1.2008935.1400.12.1.3.9 (in Persian)
35. Yazdanpanah, M., et al. (2022). Science and technology diplomacy and political development in Iran. *Political Research in the Islamic World*, 12(13), 576-595 DOI: 10.21859/priw-120304. (in Persian)
36. Islamic Parliament Research Center. (2013). A comparative study of the duties and objectives of parliamentary friendship groups (Germany, France, Portugal, Turkey, Canada, Australia, and the Islamic Republic of Iran). Political Studies Office, Serial No. 13230. (in Persian)
37. Fay, B. (2014). Contemporary philosophy of social science: A multicultural approach (5th ed., K. Dihimi, Trans.). Tarh-e No. (Original work published 1996). (in Persian)
38. Mohammadpour, A. (2010). Method in method: On the construction of knowledge in humanities. Sociologists Publications. (in Persian)
39. Hadian, N. (2003). Constructivism from international relations to foreign policy. *Foreign Policy*, 17(68). (in Persian)
40. Mojtahedi Zanjani Abad, A., & Eyvazi, M. (2018). Examining constructivism theory in international relations studies and the necessity of its application in the foreign policy strategy of the Islamic Republic of Iran. *Quarterly Journal of Strategy*, 27(4), 177-205 <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.10283102.1397.27.4.7.7> (in Persian)

COPYRIGHTS

©2025 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

